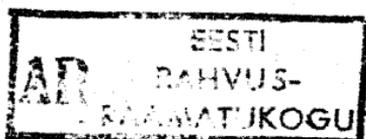

EESTI KIRJANDUS

EESTI KIRJANDUSE SELTSI VÄLJAANNE

TOIMEKOND: J. AAVIK, M. J. EISEN, V. GRÜNTAL,
J. JÕGEVER, A. JÜRGENSTEIN, L. KETTUNEN, J. KÖPP,
J. LUIGA, A. SAABERK

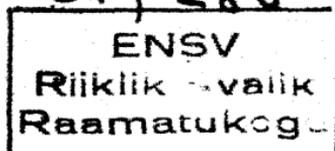

TEGEV TOIMETAJA **J. W. WESKI**

NELJASTEISTKÜMNES AASTAKÄIK

1920

SP, 286

EESTI KIRJANDUSE SELTSI KIRJASTUS

EESTI KIRJANDUS

EESTI KIRJANDUSE SELTSI KUUKIRI

1920

XIV AASTAKÄIK

№ 5

Esiisade enneajalooline õigus.

(Järg.)

3

Prooviabielud ja prooviööd kuuluksid ka ülemalkirjeldatud nähtuste, s. o. hetärismi jäänuste liiki. Enne kui kiriklik (Pauluse) suguelu-moraal meie rahva hingesse jõudis tungida, elati veel ristiusu ajal sagedasti laulatamata koos, nagu vanal „paganaajal“ (Vaata Russovi kroonika, Pabsti t., lhk. 71¹), kirikukatsumise - protokollid, Haapsalus septembrik. 1521 peetud maapäeva otsused ja piiskop Kieveli ettepanekud — Amelung, Kulturstudien, lhk. 252—3, 296 ja 226, peapiiskopi Henningi kirikuseadus 1428. a. — Urkundenbuch 7, lhk. 470—494, V. R(eimani) Hariduslõulised pildid — „Post.“ 1897 nr. 223 j. m.). Käis vaimulik ülemus peale, siis lasti lõpuks ka laulatada. Saaremaast teab rahvasuu kõnelda, et seal varem ajal, paar inimesepõlve või rohkem tagasi, mees ja naine mõnikord mitu aastat „vabalt“ koos elanud ja alles siis endid laulatada lasknud, kui nad teineteisega kõigiti rahul olnud. Üheks peatingimuseks olnud, et naine peab sigiv olema. — „Lapsed“ on jumala and,“ ütleb mitmes teisendis tuntud Eesti vanasõna. — Madalal kultuurijärjel seisvad rahvad usuvad sagedasti, et käima peale saamine järgneb vaimudest, kes looduses (puudes, rohtudes, loomades jne.) asuvad, ja mitte sugulisest kokkuelamisest. See usk ulatab aga ka kultuurirahvaste elusse. — „Jumal annab lapsed, mitte inimene ise,“ ütles 75-aastane eit M. Rauale (E. Kultura IV, lhk. 70). — Tuntud on juutide vaade lasterikkuse kui jumala õnnistuse peale. See mõte algab 1. Moos. r. 1. pt. 28. s. tuntud käsuga: „Tehke sugu ja teid saagu palju“ jne. ja läheb punase joonena juutide seadusest ja ajaloost

1) Selle järele ütleb talumees oma laulatamata abielu kohta, et see „vana Liivimaa komme on, et nende isad ka nõnda on elanud“.

läbi. „Palju kui liiva mere ääres“ pidi Aabrami järeltulijaid saama (vrđl. 1. Moos. 8, 17; 9, 1, 7; 22, 17; 26, 4, 24; 28, 14 ja t. k.).

Endise aja eestlasel oli peale naise sigivuse proovimise muidugi ka muid põhjusi „prooviabielu“ elada. Varemini tähendasine juba, et naise töökuse peale rõhku pandi. Joh. Rudbecki kirikukatsumise-protokoll 1627. a. kuulutab:

„Rohke kõlbmata elu valitseb alama rahva keskel; mitmed võtavad enesele naise, millal ja keda nad aga tahavad. Nad peavad pulmi ja elavad nendega, niikaua kui tahavad, ilma seadusliku laulatusega. Paljudel on ka mitu naist ühe korraga vahetuseks. Kui üks enam tema meelepärast ei ole ehk vanaks jääb ja mitte enam tööd ei jõua teha, võetakse uus majatalitust toimetama“ (tsit. M. Raud, E. Kultura IV, lhk. 94. Võrdle ka Russov, Pabsti tõlge, lhk. 71).

Siit selgub, et muu seas ka raske elu esiisasid sundis naise vahetama. — Tähendame peale selle veel, et mitte laulatus see õigusline akt ei olnud, millega tolle aja eestlase silmas abielu algas, vaid pulm (kõigi oma kommetega). Seda võib ka V. R(eimani) kirjutusest 1897. a. „Post.“ nr. 223: „Haridusloolised pildid“ järeldada.

Kui naise sigivust ka mitte ainukeseks vooruseks ei peetud, siis pandi ta peale ometigi küllalt rõhku.

Luce kirjutab saarlastest, et nad pulma ajal noorikule sõelaga tagumise otsa peale löövad ja soovivad, et ta nii palju lapsi saaks, kui sõelas aukusid on. Juues ei tohi õlut maha läigitada, et noorik sigimataks ei jääks (Wahrh. u. Muthm., lhk. 77 jj.; ka Wiedemann, A. d. inn. u. äuss. Leben... lhk. 316, 317). Samuti kuulub ka humalatega ja viljateradega üleriputamine sigivust edendavate pulmakommete liiki.

Laplaste pulmas lööb peigmehe ema pruudile leivaga kolm korda tagumise otsa peale. Soomes puudutatakse noorpaari päid kolm korda leibadega (Schröder, Hochzeitsbräuche, Anhang IX ja VI Friisi ja Heikeli j.).

Sellesama-mõttelised on vist ka mitmesugused muud alumise otsa ja muude kehaosade peale löömisid, mis noorik peab vastu võtma. Hannoveris annavad noored tüdrukud maikuu esimesel pühapäeval noortele naistele vitsadega kergeid hoopisid; mõnel pool antakse kesknädalal enne suurt neljapäeva isegi loomadele ja puudele vitsu (Buschan, Sitten... I, VI; võrdle ka löömist membro virili julutamisel ja kosilaste ärahooidmisel Saares ja Muhus, Holzmayer, I Osil. 2, 1; Kreutzwald-Böcler, lhk. 26, 27.

ja votjakkide kepiga või piitsaga löömine (Pallas, Reise I, 93; Schröder, Hochzeitsbr. XV, märk.).

Tuletame siin veel meele, mis Hupel ja Petri sigimata naistest kirjutasid (v. eespool lhk. 24) ja seda, et Kelch ütleb Eesti naised väga sigivad olnud (Historia lhk. 20 ja 21).

Nüüd läheme prooviabielu juure tagasi.

1916. a. kõneles mulle saarlane (Püha kihelk.) prooviabieludest hilisemal ajal. Seal kestnud prooviaeg kihlami-
misest (kevad) pulmadeni (sügisel). Olnud mees ja naine teineteisega proovial ajal rahul, siis lasknud nad endid lau-
latada. Käima peale saamine olnud tähtis asi, sest „mis naine see muidu on“.

Ka Luce jutustuse järele kestnud prooviaeg kihlami-
sist kevadel kunni pulmadeni hilja sügisel. Vaheajal käi-
nud peigmees pruudil külaliseks. Lõikuse ajal toonud ta
pruudi mõneks päevaks oma „majasse ja voodisse“ (Wahr-
heit u. Muthm.).

Holzmayr kõneleb Osilianas, et „lähkrijoomade“ pu-
hul peigmees öösi pruudi juures magab ja sellest ajast
peale iga laupäev pruudi juure magama tuleb, isegi siis,
kui ta 20 versta kaugel elab. See proovimine kestab no-
vembrikuuni. Lõikuse ajal toob peigmees pruudi „össe-
mist õsuma“, mis 3—4 päeva kestab. (Vaata ka E. Kul-
tura IV, lhk. 46.)

Prooviabieludest Läänemaal kõneleb M. J. Eisen Eesti
Kirjanduses (1910, lhk. 59—60, A. Reimanni teate järele):
„Läänlaste arvamise järele pidanud tõmmatud tüdruk
mehe juures prooviaasta ära pidama. Jõudnud tüdruk selle
prooviaasta jooksul mehele meeldida, võtnud mees ta ene-
sele jäädavalt naiseks. Ei meeldinud ta mehele, saatnud
mees ta minema, ega maksnud talle selle aja eest mingi-
sugust palka.“ Teade on huvitav, kuid autor mõõdab teda
sealsamas ebakohase mõõdupuuga: Vana kombeõigus ei
kasvanud mitte kirikliku kõlbluse kannul.

Siis n. n. prooviööd. Luce ja tema järel Wiede-
mann ning Eisen (Tõmbam., E. Kirj. 1910) kirjutavad, et
röövitud pruut üheks ööks peigmehega kokku jäeti. — See
oli sel puhul, kui tagaajajate vägi nõrgem oli kui röövi-
jate oma. — Oli pruut hommikul peigmehega rahul, siis
jäi ta selle juure. Vastasel korral läks ta oma sugulastega
isamajasse tagasi (Wahrh. u. Muthm., Aus dem... Leben
d. Esten). Edasi kõneleb Luce, et kosimise puhul peig-
mees ööseks pruudi juure magama jääb. Sedasama tõendab
Holzmayer (Osiliana 2, I) ja Petri (Ehstl. u. Ehsten II,

lhk. 281—2), kes ütleb, et priske ja terve talutüdruk ennast hea meelega järele proovida laseb. Öösi saavat peigmees pruudilt „ja“-sõna. Samasugusest proovimisest kuuleme Põltsamaa poolt (Schröder, Hochzeitsbr. d. E., IV lisa; Inland 1844, nr. 1 ja 2). Seal läinud pruut ja peigmees peale selle, kui kosjakaup koos, magamisetuppa, kus peigmees oma tulevase kehalisi häid külgi tundma õppinud. — Hiljemini jäi n.-n. „vormilik“ öösine koosmagamine ära. Kosja minnakse ööajal ehk öhtul (Petri, E. u. E. II, lhk. 43 ja 280; O. K(allas), E. Ü. S. Alb. II, lhk. 76 jj., Lutsi Maar.; Raud, E. Kult. IV, lhk. 28 j. m.). — Kosjaminek sündis kunni viimase ajani öhtul. Isegi pulma ajal tuli Muhu peigmees peiuvennaga öösi pruudi majasse (Holzmayer, Osil.). Valge aeg kulus tööks ära. — Hupel teab 18. aastasaja lõpul tõendada, et pea iga talupojast peigmees enne pulmi oma pruudiga kokku elanud (Topogr. Nachr. I, lhk. 517, 518), mõnikord mitu aastat (seals. lhk. 515), igatahes pikemat aega (Topogr. Nachr. II, lhk. 137; vaata ka Petri II, lhk. 43, 44). Ka ostjakkide juures algavad mõnikord kosilase abielumehe-õigused kohe, kui naisekaup koos on, enne kalõmi maksmist (Каутский, Возникн. брака... lhk. 74). On öö koos mööda saadetud, siis küsib pruudi ema hommikul, kas peigmees tütrega rahul on (Reitzenstein, Urgesch. d. Ehe, lhk. 81, vürst Kostrovi j.).

Sakslaste juures olid niisama prooviööd viisiks, kus tüdrukud oma kosilastele „abielumehe õigused oma kallal“ kätte andsid (Fischer, Die Probenächte der deutschen Bauer-mädchen, Berlin 1780).

Prooviööde juurest jõuame ehalkäimise (lakas käimine, tüdrukute ehk nooremate juures käimine, tädi-ehk naiserannas käimine jne.) juure, mis iseäranis viimasel ajal, kus muud niisugused nähtused peaaegu kadunud või varjule pugenud, Eestis silma paistab. Raud teab sellest nähtusest Soomes kõnelda (E. Kult. IV, lhk. 19), O. K(allas) — setude juures (E. Ü. S. Alb. II, lhk. 187—8). Viimaste juures on ka E. Eisenschmidt seda tähele pannud (suusõnal. teade; vaata ka Setukeste laulud II, lhk. 464). A. Winter (varjunimi) leiab seda ka naabrite lätlaste juures (Verhandl. d. gel. Estn. Ges., Bd. 16, lhk. 234). Asi on niisanuti Saksamaal kombeks (Reitzenstein, Wilutzky j. m.) Seal on ta nimetus Kiltgang, (Kilpgang, vana-ülem-saksa chwilt, vana-põhjasaksa gveld, öhtu, sellep. kilten — öhtukülaskäikusid tegema), kiltgehen, gassengehen, brenteln, fugen, fensterln (Fenster' — aken, poisid käivad akna kaudu tüdrukute juures) jne. jne. Inglis-

maal, nimelt Wales'is nimetatakse ehalkäimist to bundle ehk sitting up, Skandinaavias nattfrieri (Nachtfreierei, öökosjad, ga ut pa = selle peale välja minema). „Öökosjas“ käiakse teatud nädalapäevil või pühade puhul ja pühapäevadel, nagu meilgi. Kihluse eel peab ehal käima. Kui vallalised inimesed vaderid on, siis nõuab komme, et mees oma kaasvaderi pool ehal käib (võrdle meie pulmapoiste ja -tüdrukute koosmagamise „kohustus“). Muidugi peetakse vaderite valimisel selle kombe nõuet silmas. (V. Meyer, Konv.-Lexik., VI Aufl.; Reitzenstein V, 57 jj.). — Ehalkäimine on iseenesest sedavõrt tuntud, et tema juures pike-malt peatada ei maksa. Siin tuleb jälle see nähtus ilmsiks, et tüdrukute emad selle peale uhked on, kui tütrele rohkesti poissa käib. Ka linna „mutrid“ on õnnelikud, kui preilil-tütrele rohkesti „kavaleerisid“ on. — Ehalkäimine on rahva meelest õigustatud nähtus.

Tähendaksin siin veel poiste ja tüdrukute koosmagamise peale pulmade ajal. Järvamaal on see veel praegu hari-lik ja teatud õigustega ning kohustustega seotud komme. Pulmapoistel on õigus oma pruutneitsi juures magada ja kohustus just oma pruuttüdruku seltsis ööd mööda saata, kui ta ei taha pahanduseks põhjust anda. Paljud vanemad ei taha selle kombe pärast omi tütreid pulma lasta.

Niisugusest sunduslikust koosmagamisest kuuleme ka Kolga ranna küladest Kuusalu kihelkonnas. Sellest kirjutab G. Vilberg (Eesti Kirjand. 1913, lhk. 57):

„Peiupoiss pidi aga alati pruuttüdruku üles otsima ja tema juures magama. Kui peiupoiss pruuttüdruku, kes vahest enese ära peitis, üles ei leidnud ehk nad hästi kokku ei sobinud, panid vanemad mehed järgmisel hom-mikul nad puuhobuse selga sõitma.

Puuhobuse seljas sõitmine seisis selles: toodi kotta linalõuguti; selle selga pandi kordamööda peiupoiss ja pruuttüdruk ja siis hüpitati neid, lõuguti kaant üles tõstes.“

Aasta kolmekümne eest oli Järvamaal kui ka Põhja-Tartumaal pulmanaljade hulgas ka mingisugune tembutus linalõugutiga, mida ma enam hästi ei mäleta. — Kas niisugune ratsutamine soovitavas mõttes mõjus, ei tea tõenda-dada. (Võrdle Holzmayeri — Osiliana — kirjeldus sellest, kuidas Muhu vanad piigad teatud kehaosasid viheldes karistasid ja lauldes ähvardasid.)

Defloreerimine. Meie nägime eespool, suguli-sest karskusest enne ja pärast abielusse astumist kõneldes, et eestlaste ja mõne teise Soome sugu rahva juures neitsi-likkusest omal ajal suurt lugu ei peetud ja asi otse ümber-

pöördud oli: mida rohkem tüdrukut oli „armastatud“ ja „mängitatud“, seda rohkem peeti temast lugu. On häält kuuldavale tulnud, et niisuguses „kõlbluse langemises“ meie kultuuritoojad süüdi on. Selle arvamise peame kui ebatõe tagasi tõrjuma. Missugustel motiividel endine kõlblus tekkis, tohiks eelmistest ridadest enam ehk vähem juba selge olla. Elu on siin ise oma rada käinud ja hilisem kirikumoraal ei ole vanale kombeõigusele hällilaulu laulnud. Ka ei ole seesugune kõlblus mitte ainult Soome sugu rahvaste oma, vaid teda leitakse igalt poolt. Ehalkäimine ja prooviööd on terves Põhja-Euroopas tuntud. Meie naabruses, Rootsis, on tüdruk, kellel poissa ei käi, niisama põlatud kui meilgi. Islandi saarelt, kus vanad põhjamaade kombesid kaua ja rikkumata on püsinud, kuuleme 18. aastaja algul ühelt reisijalt, et tüdrukud, kes seal väga ilusad on, aga kehvalt riides käivad, vallalisi sakslasi üles otsivad ja endid neile leivatüki ehk muu vähese väärtusega asja eest pakuvad. Isad ise pakuvad oma tütreid võõrastele. Ja kui tütreid raskejalgseks jäävad, siis on see neile suureks auks. Nad on siis rohkem lugupeetud ja rohkem igatsetud kui teised. Nende ümber otse tungitakse siis (Reitzenstein, Liebe u. Ehe im europ. Altertum, lhk. 58—60).

Ja kui kaugemale minevikku läheme, siis leiame sealt sedasama ka teistel maadel. Toome siin ühe tüübilise koha Portugali meresõitja Pedro Alvarez Cabrali (sünd. u. 1460; surn. u. 1526) reisikirjeldusest vana kultuurimaa India kohta. Seal jutustatakse Kalikuti (Kalikat, Kalikotta, Kolikodu, kaubalinn Inglise Ida-Indias; sealt on kalikoriie, kalingor pärit) naisterahvastest:

„Noored tüdrukud käivad seal alasti, rikkalikult ehtes, ilusasti värvitud juustega; nad on väga ilmlikud ja paluvad mehi endilt neitsilikust võtta, sest et nad neitsilikus olekus mehele ei saa“ (Collecção II, 127. Ramusio I, 125; v. Reitzenstein, Urgesch. d. Ehe, 37. lhk.).

Ajaloo isa Herodotos (sünd. 484. a. e. Kr.) teatab Traakia neidudest, et need sellega kokku hoiavad, kellega aga tahavad, mehenaiste järele valvatakse aga kõvasti (V, 6). Aafrikas elavatest gindaanidest ütleb ta (IV, 176), et nende naisterahvad jala kedreluu ümber palju nahkseid sidemeid kannavad. Iga kord, kui keegi mees mõne neist naistest välja valib, seob see omale ühe uue paela juure; kellel kõige rohkem sidemeid, seda peetakse kõige paremaks naiseks, sest et teda mehed kõige rohkem on armastanud.

Oli asi kord nii, et puutumatus halb tundemärk oli, siis tuli neitsilikkuse tundemärgi kaotamine, defloreerimine päevakorrale. On palju kohti ja rahvaid teada, kus see talitus viisiks oli. Paljudele n. n. „looduserahvas-tele“ on neitsilikkuse mõiste hoopis võõras ja nende keeles puudub sellele vastav sõna, nii et misjonäärid tihti päris kimbus on, kui neil sugulise lodevuse vastu tuleb võidelda. Kui defloreerimine loomulikul teel korda ei läinud (võrdle Eesti neidude valed iseenda peale, et tanu pähe saada, ja katsed endile ööselt silisi meeste hulgast saada jne. — eespool), siis võeti see „kunstlikult“ ette. Seda õiendasid emad, vanad naised ja mehed, nõiad ja preestrid ning „ülemad“ (siin võiks üks „esimeseöö-õiguse“ põhjustest olla). Asi sai lõpuks mõnel pool usulise talituse paistuse (võrdle Greeka Priapose ja Rooma Mutunus-Tutunuse kultus). Opereerimisel tarvitati kõiksugu abinõusid, kivi-killust alates ja fallosekujulise riistapuuga lõpetades.

Kas meie esiisad, õigemini esiemad, kunstlikku defloreerimist tundsid ja tarvitasid, on teadmata ja antud oludel küsitav. Küll on aga meil omasugune falloos tuntud. Wiedemann jutustab (Aus. d. inn. u. äuss. Leben... lhk. 321 ja 322), et Muhu saarel peiupoiss (pruudivend, neiu- ehk neitsivend) kaasitajatele naistele porgandist ja kahest selle külge riputatud õunast valmistatud munni pakub, mille need lauluga tagasi lükkavad (laul on sealsamas ära trükitud). V. Grünthal on ka Saaremaal pulmas niisugust asja näinud (suusõnal. teade). Seal pandud riistale veel tükk lambanähka villadega külge. Tartu pool on see asi ka tuttav. Siin kannab ta nime „pulumamunn“. — Aasta kümne eest leiti Voka rannas mere kaldalt kaunis kulunud paekivist asjake, mis falloost (penis) meele tuletab; praegu E. R. Muuseumis. — Võimalik, et siin defloreerimiseriistaga tegemist on, võimalik aga ka, et looduse sigitusejõu sümboliga. Wiedemanni kirjeldatud komme oleks viimasel puhul — kui nii võrrelda lubatakse — endise aja kohalikkude bakhanaaliate mälestus, peiupoiss — fallofoor ja laul — katkend fallikon'ist (v. ka Priapose kultus laplaste juures. K. Krohn, Lappische Beiträge zur germ. Mythol., Finn.-Ugr. Forsch., Bd. VI, H. 2—3, lhk. 168—172). Meele tuleb siin veel õlle mahakallamine pulmas, Dionysose ja Bacchuse pidustused ning Metsik (Metsjeesuke, Isameie puus, õlemees, jõulumees, kingissepp jne.).

Midagi kindlat ei või siin praegu ütelda. Penis ehk falloos mängib kui sigidusesümbol paljude rahvaste usu- j. m. kommetes tähtsat osa. Ka Eestis (v. julgustamine ees-

pool ja nõidumine membro virili — Holzmayer, Osil. 2, 1 ning Kreutzwald-Böcler, lhk. 26 ja 27).

Muidugi on ka veel teisi defloreerimise põhjusi kui see, millest eespool kõnelesime. Ka ei ole see komme, ehk küll laialine, igal pool maksev. On rahvaid, kes neitsilikkust austavad. Mõnegi looduserahva juures on kalduvust tüdrukute sugulise vabaduse kitsendamise poole märgata, näit. Uus-Britannias (Ploss-Bartels Weisseri j.). Aafrika buschmannide keskel valitseb Pescheli teatel (Völkerkunde, lhk. 146) vali suguline karskus ja need pea kõige primitiivsemad inimesed käivad oma mõrsjatega väga õrnalt ümber ning astuvad abielusse ainult vastastikuse poolehoidmise põhjal.

Kuidas see siis tuli, et tüdrukutelt neitsilikkust hakati nõudma, küsib mõni. Harilik vastus, mis siin antakse, on see, et „usk nõuab“ jne. Sealjuures juhatatakse meid piiblisse (5. Moos. 22, 14—17, 3. Moos. 21, 7, 9; 4. Moos. 31, 17, 18; Kohtum. 21, 11, 12 j. m.). Oletame, et ristiusk selle nõudmise meile tõi. Sellega ei ole aga küsimus vastatud, vaid vastus veel kaugemale lükatud. Kust võttis siis usk selle nõudmise? Ja kõik usud ei nõua seda, ja teda tuntakse ka paganate juures.

Lõpulik vastus on siin andmata. Asi on tume ja jääb selleks vist kaua veel. Püütakse seda nähtust muu seas ka varase (laste) kihlamisega seletada. Kihlamine teeb tüdruku ühe mehe omaks, nii et teistel tema peale enam õigust ei ole. Mõnikord hakkavad kihlusest peale abielumehe õigused maksma, nagu seda saarlastest, muhulastest, setudest ja Suurelt maalt kuulsime (Luce, Holzmayer, Hurt j. t.) ja ka ostjakkidest teame (Reitzenstein, Kautsky), teinekord hiljemini. Pruut on aga ikkagi peigmehe päralt ja pruudi sugulased (suguharu, perekond v. m.) peavad peigmehe õiguste rikkumiste eest vastutust kandma. Kaubast taganemise või kauba rikkumise puhul peavad pruudi omaksed kas trahvi maksma, karistust kandma või vähemalt peigmehe kulud tasuma ja kingitused tagasi andma (ka setude juures — Kallas — ja laplaste pool — Kautsky; venelaste juures v. Fletcher, Of the Russe Common Wealth, c. 24. Võrdle ka Ev.-L. usu Kiriku Seaduse vastavaid §§).¹⁾ Teeb kihlatud tüdruk omastele siin kahju, siis langeb ta

1) Huvitav nähtus oli see, et veel paarikümne aasta eest Järva- maal kihluste, nendest taganemise, abielurikkumise, tütarlapse „petmise“ jne. puhul kõik saadaval olevad sugulased asja harutamise ja korraldamisest agaralt osa võtsid. Pulmade puhul on see vist igal pool praegu veel iseenesest mõistetav, et sugulased pidust osa võtavad.

vaenu ja põlgtuse alla. Ehk sai neitsilikkuse nõudmine siit oma aluse ja muutus aja jooksul üleüldiseks. — On ka veel arvamine, et ta ühes naise ostmisega ilmub. Aga siingi ei näi ta alati heakskiitmist leidvat. Tihti ostab mees parema meelega lapsega tüdruku, nagu eespool nägime. — Naisele tähendas siis meheleminek tema vabaduse kitsendamist; sellepärast ei igatsetud ka sugugi mehele saada. Neitsilikkuse nõudmise puhul aga tähendab „tanu alla“ saamine teatud kitsendusest vabanemist. —

Meil puuduvad igasugused tõendused, et eestlased varematal aegadel neitsilikkust oleksid iseäranis hinnanud. Eespool saime just vastupidise pildi. Rahvalauludest leiame küll jälgi (Neus, E. V. 2, 3 D, 78 A, B; Hurt, V. K. I, 24, 59 j. m.), mis nagu saadud pildile vastu räägiksid, niisama ka vanasõnade hulgast (näit. „See tüdruk on nõnda puhas, et sünniks kohe kuninga pojale“ j. t., Wiedemann, A. d. inn. u. äuss. Leben d. E.), kuid nende põhjal ei tahaks midagi oletada, sest et isegi nende kõrge vanaduse poolt vähematki ei ole ette tuua ja suusõnalised traditsioonid alati aja ja olude järele muutuvad.

Tähendaksin siin veel ühe nähtuse peale, mis tüdrukute „hetärismist“ kõneleb ja neid naistest eraldab. See on nähtus, et tüdrukud haritud rahvaste juures varem ajal ja looduserahvaste juures praegu harilikult alasti käivad, naised aga riides peavad olema. Selle kitsenduse tõi viimastele kaela abielu, mis naise mehe omanduseks tegi. Nähtus on laialt tuntud. Siia kuulub ka see kitsendus, et Greekamaal tüdrukud alasti poissa Olümpia mängudel võisid näha, naistele see aga surmanuhtlusega oli keelatud. — Praegu oleme nii kaugele jõudnud, et tüdrukutele kehakattmise asjus harilikult valjumad nõudmised ette pännakse kui naistele.

M ä n g u t o a d. Kommunaal-abielu oletajad asetavad harilikult ka n. n. „mängutubades“ valitsevad „vabad eluviisid“ hetärismi jäänuste hulka.

M ä n g u t o a d (Spielstuben ja Spinnstuben; Kesk-Saksamaal tähendab „Spilstube“ Plauderstube ehk Unterhaltungsstube — jutustamise tuba; spöllen = schwatzen, lobisema; Hessenis on geschpinngin = schwatzen, lobisema; venelaste večerinki, lõunaslaavlaste prélo jne.) ja talgud (Bittarbeiten, slaavl. mōba, tlāka; talākaj = lobisema) olid kohad, kus noorsugu kokku sai. Esmalt tehti koos tööd ja pärast lõbutseti, mängiti üheskoos jne. Nestori ajaraamat 11. aastasajast kõneleb slaavlaste rõõmsatest mängudest külades, kus noorsugu koos käis ja kus

naisi „tõmmati“ (võrdle siin setude rahvapidu — kirmase — kirjeldus 1885. a. „Oleviku“ lisas nr. 3, lhk. 43, Helmi sulest, ja Dr. M. Weske reisikirjeldus 1875. a. suvest lhk. 4 ja 5, eraraamat ja Verhandl. d. gel. Estn. Ges. VIII, 4). Kui me meele tuletame, mis Nestor (kiriklikust seisukohast vaadates) neist „saadanlikkudest mängudest“ ja eljalikkudest eluviisidest kõneleb, ja sinna juure loeme, mis Krauss lõunaslaavlastest kirjutab (Sitte und Brauch der Südslawen; v. rahvalaulud s. s., võrdle ka Jefimenko, Jakuschkini j. t. teated Venemaa kohta uuemal ajal), niisama tähele paneme, mis sakslased oma „Spinnstube'dest“ ja nende „vabast elust“ teatavad (näit. v. Reitzenstein, Ehe u. Liebe im europ. Altertum j. m.), siis näeme, et meil siin vist jällegi tegemist on vana aja pärandusega, mis aja jooksul oma välimust muutnud. Seesugustel lõbusatel koosviibimistel valitses varemajal täieline suguline vabadus, mis hiljemal ajal mitmesuguste mõjude läbi kitsendatud on. Ja siin ilmub jälle vana tuttav nähtus: Säherdune läbikäimine ei leia hukkamõistmist; ümberpöörduvalt: tüdruk, keda poiss seal ei valinud, saab emalt kibedaid etteheiteid ja kaotab üleüldise lugupidamise.

Uurijad tahavad tõendada, et siin tarvitusel olevad kombed valju seaduse alla käisid; näit. tohtisid kooskäimistest osa võtta ainult teatud vanaduses olevad poisid ja tüdrukud jne. Kiriklikud määrused jäid siin muidugi ainult vagadeks soovideks. Elu läks aga oma rada, vanast sitkelt kinni pidades.

Kuidas oli Eestis lugu „mängutubadega“?

Neist kuuleme esimest korda 17. aastasaja lõpul Mihkli kiriku õpetaja Hinrik Gösekeni kirjeldusest, mis see 8. jaanuaril 1694 praost Knüpperile saatnud (v. E. Kirjand. 1916, lhk. 439 jj.). M. J. Eisen toob sellest kirjeldusest eestikeelses tõlkes järgmise osa:

„Mängutubasid peavad nad iga aasta märdipäevast peale jõuluni, ja valivad ühe talu, mis suur on; sinna tulevad nad õhtul kokku, niipea kui videvik alanud, poisid kõige paremates riides ja tüdrukud kõige paremates riides, ehted ja paatrid kaelas, just nagu lähaksid nad pulma. Et neil õlut on, peavad nad ka lakkumist, ja siis hakkavad poisid tüdrukutega vanemate inimeste ja laste nähes tant-sima ja kargama, jooksevad siia-sinna nurka, katsuvad üksteist (betasten sich) ja peavad kõiksugu sugulist ulakust (venerische Leichtfertigkeiten) Niisugune lugu kestab kunni peale keskööd hulga aega (eine gute Zeit). Siis lähevad nad koju ja heidavad magama. Ei ole imeks panna,

et niisugused inimesed pühapäeval ei tule kirikusse..... Need mängutoad on liiderlikkuse (Unzucht) põhjus; seesugust liiderlikkust peaksid aga saksad karistama!"

Rootsi valitsus keelanud „mengotubbat“ ära; v. Denkschrift d. russ. geogr. Gesellsch. I, 463. Selle asemele astunud kõrts (v. H. Neus, Ehstn. Volkslieder III, lhk. 362).

Eiseni teate järele tunneb ka Audru kirikukatsumise-protokoll 3. veebr. 1680 mängutuba (seals.; vaata ka Amelung, Balt. Kulturstudien, lhk. 264; Kreutzwald u. Neus, Myth. u. mag. Lieder, lhk. 50; Der Ehsten abergl. Gebräuche, Weisen u. Gewohnh., mit... Anmerkungen... von Kreutzwald, lhk. 76, kus Kreutzwald teatab, et mängutoas tüdrukud hilja ööni ilma tuleta mängisid ja laulsid. Muu seas pidi see aitama aegsasti mehele saada).

Mängutubade aeg kestiš mardipäevast jõuluni (Göseken, Neus, Amelung). Selsamal ajal peeti harilikult ka pulmi ja muid pidustusi, sest kibedad tööd olid siis tehtud, vili aidas. — Noorsugu võis raskest tööst hinge tõmmata ja lõbutseda; sellest võtsid ka vanemad inimesed osa.

Neus (Ehstn. Volkslieder III, 362) teatab, et noorsugu kevadel kunni nelipühini kurni mänginud ja lauda hüpanud. Kurnimängu olen ise veel paarikümne aasta eest näinud, „laua hüppamisest“ teavad minu perekonna mälestused kolm inimeseiga tagasi kõnelda. „Kiigel käimine“, millest ka Neus kõneleb, on paiguti veel praegu tarvitusel (v. kiigelaulud, mis kenam osa vanadest rahvalauludest on). Harilikult laseb politsei uuemal ajal kiiged maha võtta, sest et nende juures sagedasti verised kakelused poiste vahel ette tulevad. „Mängotube“ praegu ei tunta. Nende aset täidavad „jubid“, „pitspallid“, „simmannid“, „klunkerid“, „klunkerpallid“, „tantsuõhtud“, „mõrud“ ja mis nende nimed kõik on. Sisuliselt on nad needsamad, mis „mängutoad“, kuigi neil teatud „vabadus“ kitsendatud on ja seal enam tööd ei tehta.

Setudest teatas E. Eisenschmidt oma tähelepanemise järele (suusõnal) järgmist:

Kui tüdruk u. 15—16 a. vanaks saab, lastakse ta „poisklema,“ s. o. poiste ja tüdrukute seltsi ühistele tööõhtutele, kus peale töö lõppu „õige vabalt elatakse“.

Järvamaal oli umbes paarikümne aasta eest viisiks, et ainult leeritatud tüdruk tohtis „nooremate“ piduõhtutest osa võtta ja lakas poisi juures magada. Leeris (peakoolis) käijast tütarlapsest öeldi: „Nüüd antakse sellele l u k k (var. v õ t i) kätte.“

Looduserahvastest Aafrikas ja mujal teame, et seal niisugune „vabadus“ teatud vanadusega ühendatud on (näit. Macleani, Tannsy ja t. teated, Reitzenstein I, 31).

Jus primae noctis. Siis tuleb veel peatada pruudiöö- ehk esimeseöö-õiguse juures. — Varemini tunti seda nähtust kui feodaalide j. t. õigust ja hinnati sellepärast valesti. Mõisniku esimeseöö-õigus on ainult üks järk selle nähtuse arenemisele. Praegusel ajal on võimalik tema tervet arenemisekäiku vaadelda. Selleks on mitmesugustest maajagudest rohkesti materjaali käepärast.

Meil on asja oletada, et ius primae noctis meie rahvale juba vanast hallist ajast saadik omal viisil tuttav oli. Millal meie feodaalid seda õigust tarvitama hakkasid, ei ole teada. Igatahes vist mitte oma võimu esimestel aastasadel, vaid kaunis hilja. Esialgu elasid esiisad oma kombeõiguse järele (v. ordumeistrite kirjad 27. aug. 1255 ja 6. juul. 1272) ja ofid isiklikult vabad. Orjastamine läks samm-sammult. Vahest ei eksi meie oletades, et mõisnik seda õigust alles siis hakka tarvitama, kui eestlane ihu ja hingega tema oma oli. Sest imelikul viisil ei leidu saadaval olevas v a n e m a s rahvaluules selle vägivalla vastu protesti. Uuemates ja trükkimata rahvalauludes on lugu teisiti.¹⁾ Ja vägivallana pidi selle „õiguse“ tarvitamine feodaali poolt alati tunduma, selle peale vaatamata, et meie rahvas varemalt praeguse aja mõistes suguliselt „karsk“ ei olnud ja ius primae noctis talle omal viisil tuntud oli, sest mõisnik oli ju v õ õ r a s, kelle vastu vaen rahva hinges valitses. Meil käib vanematest rahvalauludest emasüdame protest vana kivistunud kombeõiguse, lastetapmise, vastu punase niidina läbi. Ja see verine õigus oli rahva oma loodud. — Protest v õ õ r a vägivalla vastu esimeseöö-õiguse asjus avaldub alles hilisemal ajal.

Esimeseöö-õiguse algus viiakse tema seletajate poolt kaugele minevikku tagasi, kus endise „vaba abielu“ asemele ühe mehe ja ühe naise abielu astus. Üksikute eraldamine suurest hulgast sündis muidugi pikkamisi, sest et ühiselus, nagu ka terves looduses, järsud murrangud võimalud on. Lahtilõõmine kommunismist sellel alal oli oma

---

1) Rahvalaulude põhjal mingit otsust teha on kaunis riskant asi. Laulud käisid suust suhu ja muutusid selle tagajärjel ajakohaseks, isegi siis, kui laulu kandjaks tüveks mõni vana aja „halb“ komme jne. oli. Paljud laulud jäid oma sisu pärast hoopis unustusesse ja üles kirjutamata. Paberisse panek ise sündis hilja. Nende põhjal otsustamises peab üpris ettevaatlik olema. Kui ma siin ja seal siiski nende poole pööran, siis ainult asjus, mille kohta andmeid ka muudest allikatest on.

esimestes sammudes juba revolutsiooniline ja leidis kui uus asi suure hulga poolt, kes oma enamuses alalhoidlik, vastuseismist ja hukkamõistmist; nagu see harilik nähtus on. (Tuletame omale näit. seda formi ja kõlblist pahameelt meele, mis esimene kodanline abielu Tartus 1905. a. meie seltskonnas sünnitas.) Ja et vanasti inimeste seaduste ja jumaliku seaduse vahel vahet ei tehtud või teha ei suudetud, oli vastuseismine uuele korrale seda kangem. Iga vana korra vastu käiva sammu ja teo peale vaadati kui patu peale. Et muutus liig järsk ei tunduks, katsuti uut vanaga kuidagi ühendusse seada. Siit vast tekkisid kõik need üleminekuaja segavormid, millest varemini kõne oli. Niisugust uue ja vana korra paaritamist, kus tüdruk (vana korra järele) „vaba“ on, naine aga (uue korra järele) ainult ühe mehe päralt, — mida meie ka oma esiisade juures arvasime leidnud olevat, — on paljudes paikades kindlaks tehtud. Samal teel võis ka ius primae noctis tekkida. Naisterahva ülemineku puhul ühe mehe omanduseks maksti vanale korrale veel tribuuti, s. o. naine anti ajutiselt veel teistele tarvitada. Esiialgu võis see „ius“ kõigi suguharu meeste, hiljemini kitsama ringkonna, mehe sugulaste, pulmaliste jne. päralt olla, nagu varemini toodud teadetest (lhk. 65 jj.) näha. — Oli see komme täidetud, siis oli noorik vanast korrast lahti ostetud ja võis uude ellu astuda. Saarlaste pruudi „julgestamine“ (julutamine), voodi proovimine (Ülemaal, Saares j. m.), peiupoisiga või külalisega voodis käimine jne. võiksid selle vana üleminekuaja kombe järelkaja olla.

See õigus, mis ehk kord suguharu esitajate käes oli, läks hiljemini selle ilma vägevate kätte. Isegi vaimulikud maaomanikud tarvitasid seda õigust, kui mitte in natura, siis selle vara kogumiseks, mida koi sööb ja rooste rikub. Schwaabi Adelbergi kloostri 1496. a. Lagerbuchi järele pidid Bortlingis asuvad orjad esimeseõõ-õigusest (õigemini kohustusest) lahtilunastamiseks maksu maksma, mille suurust õige veidral viisil mõõdeti. Samuti ka mujal (Max Bauer, Das Geschlechtsleben in der deutschen Vergangenheit, 5. Aufl., lhk. 17 j.j.). — Imestada pole siin midagi. Meie teame, et vanasti preestrid, kui usu esitajad, seda õigust kaitsevad ja tema tarvitamiseks templite ukсед avavad (v. Athenäus, Herodotos, Justinus, Strabo, Piibel jne.). Ja tüdruk, keda seal prostitueeriti, oli jumalatele pühendatud. — Lõuna-Ameerika suguharude juures, Nika-raaguas ja eskimode juures tarvitab nõid (seega preester) veel tänapäev seda õigust (Waitz, Past, Martius, Bancroft j. t.).

— Pidude puhul pööratakse vanade kommete juure tagasi, aga ka raskete katsumiste puhul tuli seda ette, et tütarlaste süüetus jumalatele lepitamiseks ohverdati (Itaalias, Greekas, beduiinide juures; v. Justinus, Athenäus, Burckhardt).

Esimeseöö-õigusega läks kultuurimaadel lugu niisama kui verise kättemaksimisega. Esiotsa olid mõlemad suguharu käes, hiljemini lähemate sugulaste ja lõpuks vanema ehk vägevama käes. Karistamise- ehk nuhtlemiseõiguse võttis viimaks riik oma kätte, kuna esimeseöö-õigus, mis praeguse abieluga ja kõlblusega kuidagi enam kokku ei passinud, täiesti kadus. Enne täielikku kadumist läks ta, kui ta jäledus mõlematele pooltele selgeks sai, raha ehk maksu peale üle: noorik võis ennast sellest, mis varemini in natura nõuti, lahti osta. Eespool kõnelesime kingitustest, mis noorik voodikatsujatele mehe sugulastele peab andma (v. lhk. 70). Need annid pole ju ka muud midagi kui tähendatud lahtiostmise maks. — Euroopast on meile hulk kirjalikka tõendusid ja seadusi selle õiguse tarvitamise kohta alles jäänud (loe näit. C. Schmidt, *Ius primae noctis* ja *Zeitschr. f. Ethnol.*, Bd. 16; Osenbrügger, *Zeitschr. f. vergl. Rechtswiss.* — mitmes kohas; Past, *Anfänge d. Rechts u. Staatslebens*; Wilutzky, *Vorgeschichte des Rechts* j. m.).

Mõnel pool on see õigus kaasavara kogumise teenistusesse pandud ja pruut korjab selle väljapakkumisega enne pulmi „andisid“ (v. *Ausland* 1879, lhk. 935; Hildebrandt, *Zeitschr. f. Ethn.* 1878, lhk. 402).

Balti mõisnikkudest teame, et nad seda õigust paiguti 19. aastasaja keskpaigani tarvitasid ja sagedasti vägivald abil ta läbi viisid. Ka on palju veriseid lugusid, kus eestlane vägivaldale vägivaldaga vastas, kirja pandud. —

Olgu siin aga ka tähendatud, et häält kuuldu, kes seletavad, et esimeseöö-õigust ülepea ei ole olnudki, et selle oletamine „teaduslik ebausk“ on ja et siin mitte õigusega, vaid kohustusega, koormamisega tegemist on, tööga, mille eest tasu makstakse (Schmidt, *Kosmos* X, 471; Bachofen, *Antiquarische Briefe*, lhk. 237, 243). Seesugune vaatekoha muutmine ei muuda asja faktilisest küljest.

Eesti pulmakommetes on midagi alal hoitud, mis oletada laseb, et meil (nagu mujalgi) vanal hallil ajal esimeseöö-õigus (jääme selle nimetuse juure) jumaluse päralt oli; ehk olgu siis, et see „miski“ hiljemini võõrsilt laenati. — Inimesesoo kultuuriloos on järk, kus kahejalgsed nähtavasti veel ei tea, et lapse sündimine lihhaliku kokkuelamise

otsekohene tagajärg on. Viimast peetakse lõbusaks koosolemiseks, kuigi side nende kahe asja vahel tähele panemata ei või jääda. Lapsed, vähemalt nende hinged, arvatakse vaimult (esivanematelt, jumalatelt või nende esitajatelt) saadud olevat. — See arvamine on isegi hilisema aja sisse ulatanud, nagu varemini tähendasime. Kangelased ja muud kuulsad kujud muinasjutu-vallast on harilikult jumalikust soost, vaimust saadud jne. Kalevalas saab Väinämöise ema, ilmaneitsi, näit. tuulest käima peale. „Lapsed on jumala and,“ ütleb vanasõna praegugi veel. — Et last sooviti, siis jäeti esimene öö jumalusele. Selleks pandi jumaluse sümbol noorpaari vahele (roomlaste subigus, germaanlaste mõök, kui kõrgema jumaluse Ziu-Tyri sümbol, Donari haamer, India kepp, jumala kaju jne. — Võrdle siia juure ka defloreerimine).

Eesti pulmakommete kirjeldajad ei tea mõõga paigutamisesest noorte vahele küll midagi ütelda. — Vahest oli tema paik varem ajal siiski seal. — Mõök löödi noorpaari voodi üle lae sisse, nende vahekohta (v. Luce, Wahrh. u. Muthm., lhk. 86; Wiedemann, Aus d. inner. u. äuss. Leben... lhk. 318, ja Schröder, Hochzeitsbräuche, pt. 27). See komme oli meie rahva juures haruldaselt selgel kujul alal hoitud, isegi tema seletus rahva mälestuses kaunis puhas. Pulmavoodisse minejal pruudil võetakse kate (linik) mõõgaga ära ja mõök pistetakse noorte vahekohta lakke, kaitseks kurjade vaimude vastu. Kõrgema jumaluse sümbol pidi pahu vaimusid noorikust eemal hoidma, et need tema sisse ei pääseks ja sünnitamist ei segaks jne. Ühtlasi anti ka sugutamine jumaluse hoole. Rahvalaulud tunnevad ka noa panemist noorte voodisse. Nõo kihelkonnas pandi kirves pruutvoodi alla (Schröder, Anh. III).

Nagu teada, seletas kirik seda esimese öö karskusekommet oma seisukohalt ja võttis ta kaitse alla (Kartaaago k.-koniil 398. a. keelas kokkuelamise esimesel ööl ära) ning tuletas talle Tobiase raamatu pt. 8, s. 4. jj. põhjal isegi nimetuse „Tobiase-ööd“ (v. ka 6. pt., s. 15 ja 22, mis eestik. piiblis puudub). — Olgu tähendatud, et vanemates Greeka tekstides see koht puudub ja hiljemini on juure lisatud (O. F. Fritzsche, Exeg. Hdb. z. d. Apokr. d. Alt. Test., 2. Lief. 1853, lhk. 90, 91.). —

Endisele seisukohale asudes võib ütelda, et siin monogaamia tribuudiga hetärismile tegemist on: mehel ei ole teatud ajal naise peale õigusi; veel rohkem: naine läheb koguni mõneks ajaks isamajasse, oma sugulaste

juure tagasi, kus ta jälle „vaba“ on (looduserahvaste juures). — Ka tuletab see viimane nähtus emaõiguse (matriarchaati) ajajärku meele. —

Isamajasse ajutist tagasiminekut nimetatakse meil „hõimule tulemiseks“ ja „kodutütteks tulemiseks“. — Paiguti näib see kodutütre põlv meil õige pikaks venitatud olevat. Raua teate järele (E. Klt. IV) koguni mitme aasta pikkuseks. — Saartel teda nähtavasti sel viimasel kujul, s. o. noorikuaastatena ei tuntud (vaata nooriku mõiste eespool). Ka selles asjas valitseb meil nähtavasti partikularism.

Meie kaugetest sugulastest tunnevad kodutütteks tulemist minu teades votjakid (Bechterev, Buch, Schröder) ja mordvalased, kelle juures noorik ligi aastaks omaste poole jääb (Maikov, Schröder).

Naise laenamisest külalistele ja sugutamiseks võõrale mehele (niyoga) meie esiisade ajal ei ole meil andmeid. Oleme neid nähtusi küll oma eluajal praeguse põlve seas mõnikord võinud konstateerida, kuid väheste üksikute sündmuste põhjal ei või nähtust kuigi laialiseks, veel vähem üleüldiseks pidada, teda ka mitte minevikust tuletada. —

Tähendame siin, et Herberstein 16. aastasajal laiplaste pool külalise kostitamist naisega leidis ja hiljemini seda ka votjakkide juurest leiti (Kautzky, Wilutzky, Peschel, Kohler). Teistelt sugurahvastelt puuduvad mul teated selle ja teise kombe või ebakombe kohta. — Üleüldiselt on aga mõlemad nähtused rahvaste elus laiemalt tuntud. Strabo (II, c. 515) jutustab, et isegi yali kõlblusevaht Cato oma naise sõbrale laenanud, et järeletulijaid saada.

Võiks üksikuid asju Osilianast, Schröderi raamatust ja mujalt (näit. muinasjutt nr. 74 E. Kirjam. S. Aastar. 1890. jne.) oma rahva kohta silmas pidada ja asjast sellega, mis öeldud, üle minna. Kardan pealegi, et see peatükk juba niigi on liig pikaks veninud.

*

Enne kui ma osa käsikirja kõrvale panen, lubatagu mul sellest osast veel ühte minu oma konstateeritud asja siin ära märkida, mis oma alguse vanast kombeõigusest võiks saanud olla. See on laialine arvamine meie rahva seas, et abielurikkujat (võõrast) meest teo pealt tabades karistamata võib surmata. Olen seda arvamist isegi intelligentide suust kuulnud. — Vana kombeõiguse järele oli see lubatud; hiljemini mindi varalise karistuse peale üle (teated teiste rahvaste kohta ja oma tähelepanekud meie rahva juures). Arvamisele, et abielurikkuja võõra mehe

surmamise peale kohut ei ole, võis meil aga ka veel asja anda Vene vannutatud meeste kohtu praktika, mis harilikult niisuguse surmaja vabaksmõistis. Selle vabaksmõistmise aluseks oli muidugi vannutatud meeste meeles edasielav vana õigusetunne, sest maksvad seadused selleks alust ei annud. (Võrdle Petri I, lhk. 163 j. j. Sasso Tõnise lugu 17. aastasaja algul).

(Järgneb.)

A. Kruusberg.

Eesti kirjandus sõja ajal.

(Eesti Kirjanduse Seltsis 5. okt. 1919 peetud kõne.)

(Lõpp.)

Selles suhtes esineb, otse vastolus Marie Underi tõsi-
dusele, Johannes Semperi nikerdusluule, nagu juba tema
luuletuste kogu eksootiline pealkiri „Pierrot“ märgata
annab. Siin elab eht „Siuru“ „boheem“. Nagu Ibseni
„Metspardi“ vana läbipõlenud mõisnik püstoliga pöönin-
gul kodujäneseid taga ajades enesele ette kujutab, et tema
endises suuruses jahti peab, nii kütib siin Pierrot oma
Colombinat, kujutab enesele esimese astme talutare võsu
ette, et tema mõni blaseeritud salongilõvi kusagil Pariisis
või Madridis on. Ja see tüse poiss otse sulab ja närbub
oma magushapu, tehtud „suurtsugu“ tunnete all, näituseks:

„Colombina rabatult nõrkeb: oo, see
on ju ihailev kavaleer,
unistussilmine, kaame, tema Pierrot see!
Pöörab ja läheb, poetes liivale roose.
Nägemuse neelab teeraja keer.
Tema ise?! Ei, see on lummutus paha,
nukruse virvatule hälbiv lõit!
Moondub koldsemaks veel Pierrot kui vaha,
puruks murtuna pingilt variseb maha,
suudeldes liivas närbunud õit.“

See on keskajaline verekahvatu „Schäferpoesie“. Kui
meil tulevikus Eesti Vabariigi asemele tõesti Balti hertsogi-
riik peaks tulema, kelle residentsi parkide liivateedel
elumaitsmisest väsinud, tööta kojahärrad ja hoovidaamid
kuuvalgel ümber aevavad, siis muidugi tõuseb sarnase luule
krediit. Seesama siht valitseb ka Semperi ilmunud novel-
lidekogus „Hiina kett“: vaata, kui peenikene kavaleer
ma olen!

Marie Underi järele kõige anderikkam siurulane on
vististi Henrik Visnapuu. Kahjuks on „Siuru“ boheemi

aur temale viimasel ajal natukene palju pähe läinud ja noormehe üleliia poseerima pannud, sest mis on see muud kui poseerimine, kui meie tuntud soliid noormees ennast „villihaige sõnnina“ esiteleb, kes tulpinud on naiste pak-sude magude vaatlemisest ja nende hapust higilõhnast! Kui veel maha arvame Visnapuu üleliigse kalduvuse sõ-nata ja mõisteta loodushelide tarvitamiseks („Ssu, su, olen Visnapuu“), siis jääb Visnapuul ikkagi palju häid laule järele, mis temale lugupeetava koha meie sõjaaegsete luule-tajate seas kindlustab. Vähem õnnelik on ta oma krii-tikalistes otsustes, ehk küll ka sealgi head tööd ei puudu. Visnapuu on üks viljakamatest luuletajatest, kes aga en-nast siiski palju ei korda, vaid alati midagi uut toob.

Oigusega lugupeetud luuletaja on „Siuru“ rühmas ka Arthur Adson, kes siia maale kahe luulekoguga on esinenud, „Henge palango“ ja „Vana laterna“. See on intiimne, vaikne, sügav meeleolu-luule, mida Adson käsitab, vaba igast kunstlikust üleskohutamisest, aga töö-poollest midagi suurtsugust, peenemaitselist. Adson luule-tab Võru murrakus. Tema luuleaine on armastus, kodu-maa loodus, lapsepõlve mälestused, viimased iseäranis meeldivad. Nimetamata ei või jätta tema „Vana laterna“ väljaannet, kus ka raamatu välimus, paber, kirjatähed ja tiitlileht tõesti vana aja soliidse meeleolu loovad, mis Eestis esimene sarnane endise aja kordaläinud imitatsioon on.

„Siuru“ prosaikeritest oleks kõige pealt Fr. Tuglas nimetada, kes ise aga midagi siurulist ei ole kirjutanud. Tema silmapaistvamad sõja ajal ilmunud teosed, „Teekond Hispaaniasse“ ja esseede kogu „Aja kaja“ on soliidsed tööd, seesama Tuglas, keda me juba Noor-Eestist tunneme.

Ka Richard Roht on „Rohelise momendi“ aegselt igavesest labürindist välja jõudnud. Tema sõjaaegsetes toodetes, novellide kogudes „Hing ja veri“ ja „Siluetid ja dekoratsioonid“, on ta ennast kompositsiooni ümmargususe ja stiili ühtluse poolest juba hästi välja töötanud, ehk küll pikemates töödes iseloomude psühholoogiline külg veel nõrk on.

August Gailit on „Siurus“ sedasama, mis O. Lutsu „Kevades“ kirjeldatud Toots koolipoiste seas: igavene võrukael, kes igasuguste kirjandusliste koerustükkidega valmis saab. Tema võimimine on aga õige suurel sammul kasvanud. Kõige pealt on ta Eesti keele ära õppinud. Ainult eitavat konjugatsiooni ei oska ta, veel igas kohas õieti tarvitada ja libisemisi tuleb ka veel osalise ja täie objekti tarvitamises ette. Ta on oma võõra sõnajärje jätnud, mida

ta kord katsus kultiveerida, ja tema keel on nüüd täis hoogu, tema fantaasia rikas. Kuid Gailit ei ole veel seda fantaasiat taltsutada suutnud, teda küllalt mitte idee teenistusesse jõudnud rakendada. Tema arvurikastel toodetel, nagu „Muinasmaa“, „Saatana Karusel“ j. t., ei ole läbikäivat ideed, mõned, nagu „Vosvoritõbi“ ja „Aug. Gailiti surm“, tikuvad liig kõmulist laadi omandama, Gailiti naljad ja võrdlused lähenevad tihti ulakusele. Kõige paremini korda läinud kompositsiooni ja idee poolest on tema hiljuti ilmunud „Artur Valdes“. Gailit on viimasel ajal ka arvustusi kirjutanud, mis tükati väga huvitavad on, arvustusi kirjanduse ja ka kujutava kunsti üle, näituste puhul. Kuid ka siin puudub tarvilik tasakaal ja kaaluva mõistuse ülekaal; fantaasia läheb arvustajal pahatihti peruks ja hakkab pillutama, tundmustekiili jooksma, kus ühelt poolt liig ülistamine, teiselt poolt ülekohtune mahategemine võimust võtab.

Aleksander Tassa oma legendidega ja allegooriaga on „Siurus“ üsna eriline nähtus. Tema püüd on tõsine, kuid minule on ta veidi igav ja raskesti seeditav.

„Siuru“ kogutööd on kolmes albumis ilmunud, siurulased on oma töid avaldanud ka Fr. Tuglase poolt redigeeritud „Odamehes“.

III.

„Siurule“ lähedal seisvatest noorte ühisustest, kes ise oma ajakirja „Uudismaa“ välja annavad, olen juba anderikast Mart Karust (Kivikast) nimetanud, kes oma novellidekogus „Sookaelad“ tähelepanemistväärset annet ja võimist ilmutab ja kellest ehk palju loota võib, kui ta ennast moenarrustest suudab vabastada. Teistest noortest on veel raske kui kirjanikkudest kõnelda. Siin on veel laste suleharjutustega tegemist, mis asjata nii vara kirjaturule saadetakse. Kui noorte tööd käsikirjades, oleksid nad ju mittemi üsna huvitavad.

Keele poolest osalt siuruliste kalduvustega, aga õige omapärane tüse talent on sõja ajal August Alles ilmunud. Tema luuletustekogu „Üksinduse saartele“ esitab juba oma teemade valiku poolest erakorralist inimest. Eesti luuletaja, kes oma aineid vanast klassika-ajajärgust, Roomast, Greekast ja Egiptusest, toob ja Hamleti varjule sonetta pühendab, Saalomoni armukesest Sulamitist, Naatsareti prohvetist ja vanast piiblist laulab, on haruldane nähtus Eestis. Alled puudub kõik lilleline suhkrumagusus, nagu Semperil, ja vaevaline filigraantöö. Tema vorm ja rütm on veel osalt nukeline ja hooletu, nagu Heinel, kuid tema ütelustel on sisu ja

kaalu, tema tunnetel tusedust ja julgust. Siin näituseks paar salmi piibli sisukirjeldusest:

„Mu laual vana piibel, see raamatute raamat,
on lahti kui Mükene lõvivärv.
Suur prohvetite rahva eluraamat,
kus Iisraeli teod kui taevas tähtis särav.

Ja võitlus Amaleki, Moabi laste vastu
Jehoova sõna järel: iganes mis kuseb vastu seina,
löö maha armuta, et poleks, kellel astu
neil kõrveks tehtud mail, kes võtaks kanda leina.

Siis sügis: nisulõikus, üle aavad õli
ja värsket viina Sibma surutõrred,
nutt, rahva ahastus ja Paabeli vangipõli,
kes laial pillatud kui tuules kõlkad, kõrred!“

Aga mitte ükski ained vanast ajast ei ole Allele käe järele, vaid ka olevikust. Tema „põhjamaalaulud“ ja „gri-massid“ toovad niisama kordaläinud asju. Üleüldiselt tuttavaks saanud on lühikese ajaga näit. Alle terav-sarkastiline „Ruunatud Pegasus“. Alles esineb kõige pealt haritud ja hästi distsiplineeritud intelligents, ajalooline loogiline mõtlemisviis, mis meil mitte sagedasti ei esine.

Oleks veel modernismi poole kalduvaid üksikuid luuletajaid nimetada, nagu Rud. Reimann, Edmund Öis ja t., kes sõja ajal luuletusi ilma saatnud, kuid need on vähem iseloomulikud.

IV.

Varematest tutvustest on sõja ajal ilmunud Ed. Wilde oma „Mäeküla piimamehega“, lugupidamiseväärt romaaniga, milles kompositsiooni tragida ühtluse ja iseloomude joonistamise poolest meistri käsi tundub, kuid seda hinge-list värskust, nagu see ilmus „Mahtra sõjas“, „Käbides ja kändudes“ ja „Külmale maale“ sees, ei leia ma Wilde uue-mates töödes, ei ka „Mäeküla piimamehes“, ega tema „Tabamata imes“; näitemängus „Pisuhänd“ on veel hästi palju endist elurõõmust Wildet.

A. Kitzberg on sõja ajal mõned uued näidendid kirjutanud, nagu „Enne kukke ja koitu“ ja „Laurits“, mis näitelavadel käinud ehk aga varsti lähevad, kuid trükist veel ilmunud pole. Nendest kuulub minu arust „Laurits“ oma ülesehituse poolest autori kõige paremate tööde hulka, kuna „Enne kukke ja koitu“ nagu ädalaniit Kitzbergi esimeste suuremate draamade järele tundub.

Mait Metsanurk on suurema ja minu arvates oma kõige parema jutu, romaani „Ennäe inimest“ sõja ajal avaldanud, Jakob Mändmets ilusa kogu oma

juttudest „Kodumaa jutud“, mis sellepärast tähelepanemiseväärt on, et need jutud meile omapärast toovad.

Villem Grünthal on kolm toodet seotud kõnes sõja ajal ilmutanud: „Ungru krahv“ (1915), „Saarnak“ (1918) ja „Merineitsi“ (1919). Need on kodumaa ained, mida Grünthal käsitab. „Ungru krahv“ tuttava Hiiumaa mereröövli aine, „Saarnak“ kodumaa mereranna ja looduse kirjeldus, Merineitsi“ muinasloo ainel röövitud neiust luuletatud. Kuidas öeldud, Grünthal teeb oma luule maitsmise ülekuhjatud filoloogilise materjaaliga raskeks. Loodusekirjeldustes on siin aga, nagu ka varemates Grünthali luuletustes, ilusaid kohti. Keeleliselt radikaalseid uuendusi nõudes on Grünthal sisuliselt aga kaugel moodsast voolust.

O. Luts on sõja ajal terve rea ühejärgulisi näidendid loonud, nagu „Kalevi kojutulek“ j. t., milles rohkesti nalja, siis ilusa ja õrna novelli „Kirjad Maariale“ ja „Kevade II“, mis aga „Kevade I-st“ vististi taha jääb. Selle sama autori „Mahajäetud maja“ ja „Kirjutatud on“ on vähem kordaläinud tööd. E. Wilde, Mait Metsanurk, Kitzberg, Grünthal ja Luts käivad ise oma rada, ilma mingisuguse moodu voolule andumata. Nende kirjanduslik näoilme on juba ennem tuttav.

Karl Rumor, kes nüüd erakonna liiderina vähe aega ilukirjandusele võib leida, on hiljuti kolm novelli pealkirja all „Tuled sügis-öös“ „Odamehe“ kirjastusel ilmutanud, kus ta kõrget tribuuti maksab moodsale voolule, nimelt suguelu lahendamisele. Kuna lühikene esimene ja viimane pala raamatus seda elurõõmsat ja optimistlikku vaadet elu peale kujutab, mis Rumorile nii omane, upub ta keskmises, pikemas novellis „Põlevad laevad“ erootika leitsakusse. Rumor oli, nagu mäletan, mingisuguses oma lühikeses novellis juba varemalt kellegi noormehe neiuga Emajõel välja sõita lasknud, kus enne jões supeldi ja siis alasti kaldal rohu sees puperdati. Nüüd on sedasama ainet põhjalikumalt, kuni tüütuseni käsitatud, mitte enam juhusliku affäärina vallatute noorte inimeste vahel, vaid raske abieludraamana, mis hoolega ette valmistatakse ja põhjani läbi mängitakse. Ei või öelda, et see just millegi keerulise hingelise või ühiskondliku probleemi lahendamine oleks.

Täiesti ootamata Hugo Raudsepa siamaalsete kriitikaliste vaadete seisukohalt on Mõlli Mallika sõjaaegne novellide kogu „Sidemed ja sõlmed“. Nilbetes regioonides keerlevad siin Tallinna, sõja ajal rikkaks saanud seltskonnategelased, kelle seas kirjanik ise ka nähtava huvitusega viibib, milles vähe temale harilikku sarkasmi.

Milli Mallikas karakteriseerib ühes viimases „Oda-mehes“ „Siurut“ „Kirjanikkude oostellungi“ nimelises naljakas vestes karjatõuna järgmiselt:

„See tõug omab kõik omadused superlatiivis. Sööb palju, märatseb ja puskleb, kui häält teeb, rökkavad kõik metsad ja maad. Aga annab ka palju piima ja sõnnikut on kõik kohad täis.“

Viimane poollauset sünnib ka väga hästi tema oma „Sidemete ja sõlmede“ kohta.

Alide Ertel on oma ennemalt ilmunud „Roostele“ viimasel aastal mitu raamatut järgneda lasknud, nagu „Moodne daam“, „Allegooriad“, „Lilla lehed“ ja muinasloolise draama „Kiirte pärg“. Kui draama on „Kiirte pärg“ ebaõnnestanud, oma nõrkades juttudes on kirjanik endise vastu siiski edenenud. Allegooriates valitseb, veel enam kui „Roostes“, targutav intelligents.

Chr. Rutoffi uuem draama „Mässajad“ ligineb õige tuntavalt A. Kitzbergi draamadega, nimelt paistab Kitzbergile armas perekonna pärivuse mõte õige selgesti tüki kangelases, paruni sohipojas, kes oma isa vere mõjul oma tui-mast teopoiste ümbrusest üle on, kes selle tõttu mäs-sajana traagilise otsa leiab oma veresugulaste poolt, kes aga ise selle suguveri valamise pärast õnnetumad on. Muidu silmapaistev töö meie kehvast näitekirjanduses.

V.

Kui lõpuks veel sõjaaegsest arvustusest mõni sõna ütelda, siis peab ära tähendama, et arvustus suurelt osalt loovast tööst taha on jäänud. Kuna Noor-Eesti tegevuse kõvem külge just arvustus oli, iseäranis Tuglase oma, kui seal selle poolest otse liigliha kasvas, kus lihtsate kirjanikkude tööde kallale, kes mingisugusest „ismist“ und polnud näinud, moodsa kirjanduse mõõdupuu seati, millega arvustaja oma kirjandusteooria tundmust võis demonst-reerida ja niiviisi mitmed tööd ülearu kõrgeks hinnati, neid keeruliselt juurekistud argumentidega seletati, nagu seda eksegeedid pühakirja salmidega teevad, on sõjaaegne arvustus „Siurus“ tihti vastastikuseks reklaamiks sõprade vahel, ehk aga, nagu Milli Mallikas ütleb, käratsemiseks ja pusk-lemiseks, mahategemiseks ja ülistamiseks muutunud. Mui-dugi on ka erandid, nagu veel endises Noor-Eesti shab-loonis hoolega kirjutatud H. Visnapuu arvustused Jakob Liivi üle ja mõned muud. Just arvustusline külge, mis pahatihti Alle arvates rusikavõitluseks välja areneb, on Siuru „iseloomulikum ja nõrgem külge“.

Ma jõuan lõpule. Võib olla, olen ma mõnda, mida tarvis oleks olnud nimetada, kõrvale jätnud. Harilik jooksev ajalehetöö ei ole mind lasknud hoolega kõike lugeda, mis ilmunud, aga suuremat osa olen ometigi puudutanud ja oma arusaamise järele õiglaselt katsunud hinnata. Tean väga hästi, et absoluutset maitset ei lugejatel ega arvustajatel ei ole, ja et arvustusel peale informeeriva tähenduse suurelt osalt ainult niipalju tähendust on, et ta mõtteid algatab ja kergemaks teeb oma arvamisi arvustaja omadest kontrolleerida lasta või ümberpööratud.

Nagu ülemalseisvatest harutustest näha, on meie kirjandusepööld sõja ajal, iseäranis viimasel ajal, õige rikas toodete hulga poolest. Peale minu poolt ennemini nimetatud vaimlise virgumise on siin tõukejõuks küll ka asja aine-line külg. Meile on sõda rohkesti raha toonud, iseäranis maale. Kirjandust on palju ostetud, tema kalliduse peale vaatamata, sellepärast on kirjanikkudele võidud palju kõrgemat honoraari maksa kui varemalt. See on muidugi ka produktsiooni ergutanud ja kirjastajaid julgustanud. Siin on otse midagi õnnemängulist tuhinat märgata.

Kirjanduse kvaliteedi peale veel kord üleüldiselt tagasi vaadates peab ütleva, et sõjaaegne ebaterve õhkond ka ilukirjandusesse varjukülgi on toonud, nagu ühekülgse liialdatud erootikakummardamise, kuid ei või salata, et ka vaimlisi edusamme on astunud, nii et rõõmsasti tulevikku võime vaadata.

Mis iseäranis rõõmustav, on see nähtus, et ärganud rahvuslised huvid vanu ja noori üksteisele lähemale on toonud. Noored hakkavad nüüd, kus nad sõjaväljal ja riigiteenistuses ise tuleviku traditsioonidele alust aitavad panna, rohkem ajalooliselt mõtlema ja minevikku õiglaselt hindama. Vanemad aga hakkavad teravamini vahet tegema üksikute liialduste ja uute voolude kogumõju vahel, mis nüüd juba rohkem ja rohkem selguma hakkavad. Mina pean näituseks endast ütleva, et mina kõigele sellele, mis ma aja jooksul Noor-Eesti kirjanikkude kohta arvustades olen ülelnud, veel täna alla kirjutatan, kuid tunnistatan hea meelega, et ma kogumõju, mis Noor-Eesti liikumine toonud, ometigi ehk mitte küllalt kõrgelt pole hinnanud. Sest iga kõvem vaimline tuulepuhang sünnitab elu, kui ta ka eitavat laadi on. See lähenemine noorte ja vanade vahel saab tingimata suurenema ja oma headtegevat mõju tulevikus mitte avaldamata jätma.

Tartus, 4. X. 19.

A. Jürgenstein.

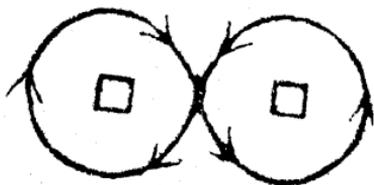
Jõulumängud.

(Lõpp.)

3

21. Lisnesnik.

Lisnesniku⁴³⁾ mänguks pannakse kaks tooli ehk järgi üksteisest parajasse kaugusesse. Toolidele pannakse istuma kaks inimest, enamasti üks meesterahvas, teine naisterahvas. Teised mängijad sünnitavad pika rea, hoiavad üksteise kätest kinni ja käivad kaheksa numbriga kombel ümber toolide, selle juures lauldes:

Lisnesnikku, lasnesnikku,⁴⁴⁾
Lisnesniku lindid pikad,
Lasnesniku rätid laiad.
Kelle see linik põleksi,
Kelle lõime lõkeneksi?
Mari see linik põleksi,
Mari lõime lõkeneksi.
Kes oli kärmas kustutama?
Jüri oli kärmas kustutama, —
Jüri tõi vetta tooberilla,
Kandis kahe ämberilla,
Valas vaski vaagenalla,
Tilgutatas tina tibulla:
Kandis kaevud kuivemaie,
Aru suoned seisemaie,
Allikad alanemaie.

Laulu lõppemisel määratakse uued toolil istujad ja mäng kestab edasi.

Märkus: Selle mängu huvi seisab ka just selles, keda paaris istuma pannakse ja siis lauldakse. Lauldes nimetatakse ikka neid, kes toolidel istuvad.

22. Kuninga-mäng.

Kuningas, meesterahvas, istub kesk tuba järi peal. Teised mängijad, tüdrukud ja poisid, käivad läbisegamini kuninga ümber. Lauljad laulavad:

Oh kuning, kuningukene,
Miks sa mullu meil ei tulnud,
Tunamullu tulnud melle,
Kui jooksid jõed õluta,
Väljad virreta valasid,
Mäed jo mängisid mõduda.
Nüüd tulid alvalla ajalla,
Kevadisel kehval ajal;
Nüüd sina riisud riide'eida,

Piast sina riisud pärgesida,
 Kaelast kaela kordesida,⁴⁵⁾
 Sõrmest riisud sõrmuksida.
 Kelle kord tuleb ette minna,
 Kelle elme eitemine,
 Kelle pärja peastemine,
 Sõrmuksete süskemine,
 Keekorra kinkimine?
 Mari elme eitemine,
 Mari pärja peastemine,
 Sõrmuksete süskemine,
 Keekorra kinkimine.

Kui lauldakse: Kelle elme eitemine jne. ja selle järele kellegi neiu, näit. Mari, nime nimetatakse: Mari elme eitemine jne., peab tähendatud neiu (vahest ka noormees) pandi andma, üks ta puha, mis asja. Niiviisi laulus neidude (ja noormeeste) nimesid nimetades, võetakse kõikide mängijate käest panti. Pärast lunastavad kõik oma pandid välja. Pantide hoidja on kuningas, kes ehteid riisus. Pandi lunastaja läheb kuninga juure ja ajab temaga umbes järgmist juttu: „Tere, tere, aus kuningas!“ — „Jumalime, armas laps! Mis sa tulid seie?“ — „Oma panti ää lunastama.“ — „Millal sa pandi panid seie?“ — „Pühade (kadripäeva, mardipäeva jne.) aegu.“ — „Mis pant sul oli?“ — Pandi lunastaja seletab, selle juures tihti kaudselt, vastavate rahvalikkude ütelistega ja kõnekäänudega jutustades. — „Mis sa lubad selle eest teha?“ — „Ükskõik, mis kuningas peale paneb.“ — „Mine üüa oma peigmehe nime ahjust (too 25 valet, 10 tõtt õuest; anna viie sulase palk, too nina otsas lund“ jne.). Teeb pandi lunastaja nõutud tegevuse ära, saab ta pandi kätte, ja kuningas hakkab teiste pantide eest „lunastushinda“ määrama.

23. Karu.

See mäng on eelmisega ühesugune. Karu, enamasti meesterahvas, istub ehk seisab püsti ringi keskel. Jala järele tantsides laulavad mängijad:

Karu kammari leiga ja leiga,⁴⁶⁾
 Kes soab meid leidma ja leidma?
 Karu soab meid leidma ja leidma.
 Millal soab tema tulema ja tulema?
 Omme soab tema tulema ja tulema
 Oma suure suoga ja suoga,
 Vägevama vääga ja vääga,
 Kergema kääga ja kääga.
 Kesse tahab meist lahku lüüa ja lahku lüüa?
 Mari tahab meist lahku lüüa ja lahku lüüa.
 Pane panti välja ja välja!

Kui lauldakse: „Mari (Liisu, Leenu, Mai, Kadri jne.) tahab meist lahku lüüa,“ peab see, kelle nime nimetatud, pandi andma. On pandid kõigilt juba võetud, lunastatakse nad samuti välja, kui „Kuningamänguski“.

24. Linnu-mäng.

Tüdrukud seisavad ringina. Üks neiu, lind, on ringis. Väljaspool ringi on kütt, üks meesterahvas. Ringi käies laulavad mängijad:

Tartust tuli üks tamarse lind,*) 47)
Lendas meie ärra aeda, —
Sõi need kallid kaera kõõmned,
Magusamad marja õied,
Peetersillid, peedi juured.
Üks mees vahib metsa seest,
Tahab lindu lasta,
Õbepüssike õlalla,
Kuldalukku püssilani.
Lase püss, kui oskad, peale.

Kui viimane „sõna“ lauldud, viskab kütt väljast millegagi, näit. kokkukeeratud rätikuga, lindu ja püüab külge saada. Lind katsub aga „kuuli“ eest kõrvalle põigata. Kui kütt külge saab, pannakse uus lind, ja kui kütt ei saa külge, läheb mäng edasi. Vahest on üks meesterahvas mitmel linnul kütiks.

Märkus: Jõeletme kihelk. Tamneemes mängitakse linnumängu järgmiselt:

Mängijad on ringina. Üks neiu on linnuks ringis. Väljas on kütt koeraga, ühe noorema meesterahvaga. Üks mängijatest, enamasti laulja, on linnu peremees. Lauldakse:

Meil on üks mederi lind 48)
Meie ärra aias,
Kis sõi pippari marjad,
Ja nied parajad krüümid. 49)
Üks mies metsa sies,
Kis tahab lindu lasta.

On laul lauldud, läheb peremees kütii juure linnu müüma. Aetakse omavahel umbes järgmist juttu: „Tere, tere, mies!“ — „Jumalime.“ — „Mul on üks mederi lind.“ — „Mis sie lind siis maksab?“ — „Viis Viru vääringit, kuus kulla penningit, sada Saksa taldre, tuhat tuhat kaardi.“ — „Minu kuer vottab ilma kopikata kinni.“ — „Eks votta, kui saab.“ — Koer assetatakse nüüd linnu

*) Perilas lauldakse selle rea asemel: „Üks ime elajas.“

peale. Lind jookseb eest ära, mängijate käte alt vabalt läbi pugedes; koer ajab taga, kusjuures temale takistusi läbi-pugemisel tehakse. Püüab koer linnu kinni, lõpeb mäng.

25. Paralinnu-mäng.

Mängijad, enamasti paaritu arv, seisavad ringina. Üks on ringis. Ringi käies lauldakse:

Siin on üks paralind ja paralind⁵⁰⁾
 Meie ärra aedas ja aedas,
 Kes sõi need kibermarjad ja kibermarjad
 Ja need parakreemlid ja kreemlid.
 Üks mees oli metsa sees ja metsa sees,
 Tahtis lindu lasta ja lasta, —
 Ei saand lindu kätte ja kätte.
 Otsi viisas ja katsu kaunis,
 Kes on armas, hakka kaela.

Kui hakatakse laulma „Otsi viisas“ jne., võtavad igaüks omale paarimehe ja tantsivad valtsi. Kes üksikuks jääb, peab järgmisel laulmisel ringis olema.

26. Joone-kroone.⁵¹⁾

Mängijad seisavad pikas reas üksteise selja taga, puusade kohalt üksteisest kõvasti kinni hoides. Lauljad on

rea eesotsas. Kaks mängijat seisavad vastastikku, umbes samm vahet, hoiavad rätikut kõrgel pea kohal ja keerutavad seda. Mängijad käivad reas rätiku alt läbi, keeravad kord ühelt, kord teiselt poolt

ümber tulles jälle tagasi ja nii ikka edasi kunni laulu lõpuni. Laul on järgmine:

Mis te siin seisate ?	Joone, kroone, kuldsed väravad.
Meie tahame läbi minna.	" " " "
Ei või, ei või,	" " " "
Meie võrets katki,	" " " "
Küllap meie parandame.	" " " "
Miska teie parandate ?	" " " "
Sinise siidiga,	" " " "
Puna väike kriidiga,	" " " "
Kust sant siidi sai,	" " " "
Venelane kriidi võttis ?	" " " "
Minu vend tuli eila Riiast,	" " " "
Tõi kulda koabu täie,	" " " "
Õbedat tõi õlma täie,	" " " "
Siidi särgi siilu täie ;	" " " "
Seega meie parandame.	" " " "
Minge läbi, ma paluksin.	" " " "

On laul lauldud, võtab üks „väravavahtidest“ rätiku ja hakkab sellega mängijaid taga ajama, igaüht rätikuga lüüa püüdes. Mängijad katsuvad hoobi eest kõrvale põigata. Saab tagaajaja matsu kellelegi külge, jääb see seisma. On kõigil mats küljes, lõpeb mäng.

Märkus: Jõeletme Tamneemes lähevad selle mängu sõnad osalt lahku. Kõige pealt ei ole alaline refrain mitte „Joone, kroone, kuldsed väravad“, vaid „juoksni, kuldsni väravad“. Muud sõnad on nii:

Mis te siin seisate?
 Meie tahame läbi juosta.
 Ent kui värav katki läeb,
 Kesse seda parandab?
 Küllap sant parandab.
 Miska tema parandab?
 Kullaga ja õbedaga.
 Kust'as tema kulda saab?
 Riiaast tema kulda saab.
 Miska tema Riiga läeb?
 Laevaga ta Riiga läeb.
 Kust'as tema laeva saab?
 Kuningalt ta laeva saab. —
 Meie läheme läbi juokstes.

27. Leigari-mäng.

Mängijad on ringina. Üks neiu ringis, väljaspool ringi leigar, meesterahvas. Lauljad laulavad:

Siiep leigarid⁵²⁾ tulevad,
 Siiep leigarid lähevad,
 Siiep leigar lüõneb lieri
 Üva muori moisinusse,
 Kaunis-proua kardinusse.⁵³⁾
 Mis sie leigar meilta otsib?
 Ei meil kulda ei obeja,
 Ei meil pienta penningita,
 Vana ei vaskista rahada.
 Tühi uolib kullastagi,
 Uelus obejastagi, —
 Meil on kodu kullasseppad,
 Tie pääl tinatagujad,
 Verävas vasevalajad,
 Kattusel on karrasseppad,
 Lie loukas⁵⁴⁾ lindiseppad, —
 Sie ta'ab nuorta neitsikesta,
 Siidi-sorme vüökudujat,
 Louenditte loksutajat,
 Paberitte paugutajat.
 Ei mina anna neidusida,
 Pane ei palga vottijada.
 Laidus, laidus, paha proua,
 Paha andi andamasta!

Nii kurvast, nii raskest
Tantsib meie neidu.

*

Mina aga annan neidusida,
Panen aga palga vottijada.
Kiidus, kiidus, üä proua,
Üäd andi andamasta!
Nii kergest, nii ruemsast
Tantsib meie neidu.
Tantsi, tantsi, neiukäne,
Jätta koju kottisolmed,
Taha nurka takkusolmed,
Lie ääre linade onne.

Nagu laulu sõnadest näha, ei anta leigarile iga kord mitte neidu. Ei saa ta mitte neidu, käib ta kurvalt ümber mängijate, kuna neiu ringis pikkamööda „kurvast ja raskest“ tantsib. Lubatakse temale neiu, s. o. lauldakse „Ei mina anna neidusida“ asemel „Mina aga annan neidusida“ jne., siis on leigar rõõmus ja neiu tantsib „nii kergest, nii ruemsast“. Lõpuks lauldakse neiule veel „tantsi, tantsi, neiukäne“ jne. ja mäng lõpeb.

Märkus: Ka selles mängus on peahuvi tunnete avaldamise oskuses, nagu „Leinamänguski“.

28. Nuku-mäng.

Tüdrukud ja poisid on ringina segamini. Ringis on kaks mängijat. Ringi käies lauldakse:

Üppa, nukku, karga, nukku,
Üppa, nukku, ümmargune,
Karga, nukku, kandiline!
Nukku kutsuti külasse,
Üle välja võerusele, —
Ei ole aega nukul minna:
Nukul kangas kangaassa,
Peenike üle pinude,
Linane lee esine,
Takune toa tagune,
Villane veereb vainijulla.
Kelle elme eitemine,
Kelle pärl piastemine?
Anne elme eitemine,
Anne pärl piastemine:
Ehi elmed, piasta pärlid,
Riisu ristid rinnastagi, —
Iha mängib elmetega,
Päe mängib pärlistega,
Kuu kulla rõngastega.

Üppa, nukku, aedasida,
Karga, nukku, kandusida,
Kas aeda meeste tehtud,
Või on aeda naeste tehtud,
Teivad neidude teritud.

Laulu ajal hüppavad nukud ringis. Kui kästakse laulus „ehteid heita, pärlid peasta“, annab see, keda nimetatakse, pandi. Vahest võtavad nukud korraka mitu panti. Kui juba küllalt on panta võetud, lauldakse „Üppa, nukku, aedasida“ jne., mille järele nukud ringist välja lastakse ja nad pantidega jooksu lähevad. Neid aetakse taga ja tuuakse tagasi. Selle järele lunastatakse pandid välja, kus pandi lunastajat mitmesuguseid töid lastakse teha: valeta üks hea vale; koo mulle 20 küünart kangast (taob küünarnukkidega vastu ust) jne.

29. Pulma-mäng.

Mängijad ringina, üks, enamasti neiu, keskel. Lauljad laulavad:

Kelle elme eistamine,
Kelle pärl piastemine?
(Selle) elme eistamine,
(Selle) pärl piastemine.
Eitkem elmed, piastkem pärlid,
Viskem vidreskudruksida,
Kata, nukku, noorikuda.

Nukule annab laulus nimetatud pandi, enamasti selle, mida pruudil tarvis on. Kui küllalt asju kogutud, tehakse nukule pulmad, temale kaasat määrates. Üks mängijatest läheb inimesi pulma kutsuma: võtab luuavarre ehk kepi, paneb jalgade vahele ja sõidab siis ratsa ringi. Ratsu on peru, lööb takka üles. Ehk väsis jälle ära — siis antakse talle kaeru. Pulmakutsuja käib iga mängija ees, kutsub pulma: „Kas tuled pulma?“ — „Ja.“ — „Kellega sa tuled?“ — „Mariga (kässiga, koeraga, rebasega jne.).“ — Kutsuja näitab oma meeleteravust, ühele ehk teisele asjakohaselt vastates. Peale pulmakutsumist algavad pulmad. Hari-likult kestab mäng sellega edasi, et kõiki pulmakombeid püütakse järele aimata.

Märkus: Seda mängu on harva mängitud: ta pole nagu täiesti vastanud noorte inimeste vaadetele. Ka on pulmakutsujaid vähe leidunud, kes tarvilist elavust mängu on suutnud luua. — Üleüldse tuntakse seda mängu vähe. Tervel Ida-Harjumaal (Kuusalus, Jõeletmes, Harju-Jaanis ja Kosel) teadis üks ainus vanaema (Kai Silberg, Perilas) sellest jutustada.

II. Tantsumängud.

30. Jumbru-mäng. ⁵⁵⁾

Mängijad ringina, hoiavad üksteise käest kinni. Jala järele tantsides lauldakse:

Mammas kala jumbru, a vedu värtu,
Vili vili jumbru nii — i — jummi,
Rengas kurevere puu jummi,
Rengas kurevere plagadus truuu,
Tara kui tantsi ringi.

Kui lauldakse: „plagadus truuu tara kui tantsi ringi“, hakkavad kõik mängijad käsi kokku lööma ja teevad seda laulu lõpuni. Siis algab mäng jälle otsast peale.

31. Tink-tingali.

Mängijad käivad lühikeste sammudega, mitte jala järele tantsides, ringi ja laulavad:

Tink-tingali, vink-vingali,
Kes astus, a'as linki
Vene moodi ringi?
Kaarel (Mari) astus, a'as-linki
Vene moodi ringi.

Mängija, kelle nime nimetati, pöörab oma selja sissepoole ja jääb niiviisi mängijate hulka edasi. Samati lauldakse kõik mängijad ümber. Siis lauldakse jälle kõik mängijad näod ringi sissepoole tagasi jne.

32. Tantsu-mäng.

Mängijad käivad kiirelt ühest toa nurgast teise, võimalikult rida pidades. Kaks lauljat laulavad:

Siit nurgast siie nurka,
Siit jälle sinne nurka, —
Mitte müüda päivä,
Vaid vastu päivä,
Kesk permandule kokku.
Siit nurgast siie nurka,
Siit jälle sinne nurka, —
Mitte vastu päivä,
Vaid müüda päivä,
Kesk permandule kokku.

Sõnu „kesk permandule kokku“ lauldes jooksevad kõik mängijad kesk tuba kokku. Selle järele hakkavad jälle kõik mööda nurki käima, kuid nüüd vastupidises sihis, nagu laulust näha; tullakse jälle kokku, minnakse lahku jne., kunni isu otsas.

III. Muud mängud.

33. Suudari-mäng.

Jõulu õlgedest tehakse kolm nuusti (passi) ja seotakse ühest otsast kokku, nii et teises otsas nuustid umbes jalapikkuselt lahti jäävad. Kinniseotud otstele pannakse ümmargune, kõvasti kokkuseotud ölemäsu peaks otsa. See inimesesarnane kogu — kuderverk ehk aderverk — seatakse keskpõrandale kolme nuusti abil püsti seisma. See on suudar⁵⁶⁾ — kingsepp.

Üks toas viibijatest, räädär⁵⁷⁾ — rätsepp, võtab kepi, läheb suudari juure ja teretab:

„Tere, tere, suudar!“

Keegi vastab suudari eest: „Jumalime, räädär!“ — „Kas kingsepp kodus?“ — „Ja, on.“ — „Mis ta tegeb?“ — „Isändälle — emändälle kingi.“ — „Kas mulle ka tegeb?“ — „Ei, mitte lappi.“ — „Küllap turkan silmä pääst ära.“ — „Küllap kulm varjab.“

Rätsepp keerab selja kingsepa poole ja püüab kepi (vahel ka ahjuhargiga) jalgade vahelt läbi torkides suudarit maha lükata, selle juures keppi kahe käega juhtides ja püüdes just silma torgata. Nii kergesti see just ei lähe. Teised naeravad räädari viha ja harilikult sõnatakse selle juures: räädär sittus suudari pada⁵⁸⁾.

34. Liig või paar?

Vanemal ajal tarvitati jõulu ajal randades alati pähklaid. See viis on osalt veel praegugi tarvitusel. Pähklate küpsemise ajal lähevad nooremad inimesed lähematesse sarapikkudesse ja korjavad kotitäied pähklaid, mis jõuluni alles hoitakse.

Et pähklanärimist lõbustada, mängitakse enamasti mängu: Liig või paar.

Keegi võtab mõned pähkklad peosse, sirutab käe välja ja küsib oma vastasmängijalt:

„Muista: liig vai paar?“

Küsitu vastab. Ütleb ta õieti, saab ta kõik pähkklad enesele ehk ainult ühe, nagu ennem maha tehtud. Vastab ta ägä valesti, s. o. ütleb liig, siis kui pähklate arv peos paar on, ehk jälle ümberpöörduvalt, tähendatakse: „liida liig“ ehk „pane paar“, ja vastasmängija peab ühe pähkla juure panema, et see arv pähklaid peosse saaks, mis ta ütles.

Sõnade seletused.

1. Ma'adessani — minu magades.
2. Käüspiht — käiksed; endine naisterahva ülikond. Käiste all oli pitsitaoline ilustus, mida käikse-kirjaks hüüti.
3. Ruoka rakkendajes — riiet, ülikonda valmistades (lauja seletus).
4. Kanerma — kanarbik (Soome *kanerva*).
5. Üasse — ivasse, terasse (Soome *lyvä*).
6. Sadi — sadas.
7. Oburine — hobuse karjane.
8. Lohē — lõhe kala.
9. Lihiti — üksteise vastu, lähedal.
10. Joude, joude ülbe — ütlus, mille tähendust lauljad enam ei tunne. Ülbe — uhke, kõrgemeelne, üleemeelne.
11. Paul — pael (ranna murdes muutub a e tihti au:ks, näit.: kael — kaul, kaer — kaur jne.).
12. Poldan — põletan (Soome *polttaa*).
13. Valgejani — tulega (Soome *valke*).
14. Raiti — kere (lauja tähendus); rait hoone — suur hoone.
15. Valadan — vaatan Kolga ranna murdes (valadama, valadan, valadin).
16. Tuun — kaitsen (lauja seletus).
17. Tuurasida — loomi (l. s.). Kujunenud sõnast tauras — tõbras, loom.
18. Kuo — koju ranna murdes.
19. Roots — vits (l. s.).
20. Liduda — valmistada (l. s.).
21. Loppemed — otsad, jätsed.
22. Keul — paadi nina, esimene ots.
23. Laeva ülendama — laevale rohkem purji peale panema.
24. Laeva alendama — laeva purji vähendama, purji kokku keerates.
25. Siilud — kliiver, kolmenurgeline puri paadi keulas; kinnitatakse kliiverpoomi külge.
26. Purjeainad — purje küljes olevad nõõrist silmused.
27. Kaared — kõverad loogasarnased põikpuud paadi põhjas, mille külge paadi laud kinnitatakse.
28. Ummik, ummikas — suur laine, mis vaikselt ilmal tormi järele merel veereb.
29. Urgussa — sõna, millele ei teata enam kindlat tähendust anda. Võib olla urg, ka ehk org. Ühes teises laulus tuleb ette: laeva orgussa ootab.
30. Kiiu — vald Harjumaal Kuusalu kihelkonnas. Ka lauldakse Kiiu asemel Musku = Moskva.
31. Kittäl — kassil (Soome *kissa*).
32. Muuramilla — pehmed raku sarnased (l. s.); räägitakse: nahk on muuramil = nahk on kanallhal (külmast).
33. Kävi — käis.
34. Tungima — tuhnima, tustima, songima.
35. Selles laulus ettetulevad arusaamata sõnad on vist järeleaimamine keelele, millest laul laenatud.
36. Vouli — kitsetall (l. s.). Vohl — kitsetall.
37. Pöivän päällä — õue peal (l. s.).
38. Tavarada — kraami (Soome *tavara*).
39. Lamba pampu — vist käpp lambaliha.
40. Komenell — sõna, mille tähendust ei teata.

41. Moude — laulja seletuse järele: kaasa; vastavat Soome sõnale *mukana*.
42. Kipitse pada — vist laen Vene sõnast кипѣть.
43. Lisnesnik } laen mõnest võõrast keelest; seletada ei osata.
44. Lasnesnik }
45. Kaelakorrad — kee ehk helme korrad kaelas.
46. Karu kammari leiga — vist järeleaimamine keelele, millest mäng laenatud.
47. Tamarse lind — mingisugune imelind, või ime-elajas.
48. Mederi lind — v. 47.
49. Krtõmid — mingisugune talm; missugune just, ei teata.
50. Paralind — v. 47.
51. Joone-kroone — laen keelest, millest mäng laenatud.
52. Leigar — mängija; Soome *leikari*.
53. Kardinusse — mõisa; Soome *kartano*.
54. Lie lougas — kolde ääres olev kivi, mille peal võib istuda; lee lõugas.
55. Tantsulaulud on laen teiste rahvaste käest. Sellepärast on neis lauludes ettetulevad sõnad rikutud võõra keele segu.
56. Suudar — kingsepp, Soome *suutari*.
57. Räädär — rätsepp, Soome *räättäri*
58. Pada — patta (Kolga rannas on sisseütlev sõnust: jõe, pada lagi, regi jne. ikka: joge, pada, lage, rege).
- Kaurasida — kaeru (lhk. 51).
- Kõõsiläni — oma kõitega (lhk. 53).
- Kirju — kirjasid, s. o. käikse kirju, pitsa, mis käiste alumises servas.
- Kaik — kõik (lhk. 85).
- Kütšlauk — kütšlauk (lhk. 85).
- Mesi-padu — mesiõadasid — (lhk. 86).
- Viljas — tark (lhk. 89).
- Häitse häni — suure kõruga, valjult, hädahääl; viimane häda käes (lhk. 91).

Vead

M. Kampmanni koolilugemikus.

Lubatagu käesolevas kirjutuses võtta hra M. Kampmanni koolilugemise raamatu teise osa hiljuti ilmunud uus trükk harilikust üksikasjalisema arvustuse alla. Sest see on raamat, mille kallal seda teha võib, koguni tegema peab. Esiteks on see tähtis kooliraamat, mille sisu ja keel peaks püüdma olla eeskujuline ja mis seepärast tuleks võimalikult puhas hoida vigadest ja puudustest. Teiseks on see juba seitsmes trükk, nii et autoril väga palju mahti ja võimalust on pidanud olema sellest vähehaaval kõiksugu puudusi kõrvaldada ja ta viia võimaliku täiuseni.

Tahaksime seepärast seda arvustada nii keelelisesest kui ka sisulisest küljest.

A. Keel.

Vaatame kõige pealt keelelist külge. See on äärmiselt tähtis niisuguses raamatus kui koolilugemik, mille keel peab õpilasile eeskju andvalt mõjuma. Selle keel peaks seepärast olema võimalikult puhas, korrekt, järjekindel, ega tohiks tas leiduda enam-vähem hukkamõistetavaid nähtusi, vigu, ebajärjekindlusi. Kahjuks ei vasta Kampmanni lugemik mitte just kõigiti sellele elementaarsele nõudele, nagu allolevast pikast vigade loetlusest selgub. Esitame need vead teatavaiks liikideks ja alaliikideks korraldatuina¹⁾.

I. Ortograafia.

Vanamoodsus ja ebajärjekindlus. — Seal kõige pealt paistab silma vanamoodsus ja ebajärjekindlus võõrsõnade kirjutamises: vanamoodsus ses, et kuna kirjandus ja isegi ajakirjandus omas enamikus juba 1918-ndast aastast saadik on omaks võtnud ortograafilise reformi, mille järele võõrsõnade pikad vokaalid kirjutatakse kahekordselt kaugemalgi esimest silpi—reform, mida ka Eesti Kirjanduse Seltsi Õigekirjutuse-sõnaraamat omalt poolt toetab (ilmus a. 1918) —, Kampmann a. 1920 ikka veel vana moodi kirjutab ,gümnasium, Amerika, bensin, advokat' jne. (*pro* ,gümnaasium, Ameerika, bensiin, advokaat); bakterisid 211, kanali 221; ebajärjekindlus ses, et siiski mõnikord kirjutab ka, ,bakteerid 210, kanaali 134, termomeeter 216, temperatuuri 217, indiaanlased 221, partisaanid' 312.

Tarbetu kokkukirjutamine. — ilma järelmõtlemata (*pro* järele²⁾ mõtlemata) haaras Krossi⁷, sest

1) Tehniliste korralduste seletamiseks tähendatagu, et õigeks või õigemaks peetav vorm või tütlus antakse klambrites ja selle ees on sõna *pro* (ladina k., tähendus ,asemel') või ka ,parem', ,õigem', ,soovitav' jne.; klambrites antud paranduses õiendatakse peale kõnealuse vea mõnikord ka mõni muu, kõrvaline viga; lehekülje number, kus viga leidub, on harilikult pärast klambreid; väljajäetavad sõnad on nurgelistes klambrites; samasse liiki kuuluvad veanäited eraldatakse harilikult koononlitega; tsitaatlause trükitakse täpipealt nii, nagu ta on Kampmanni tekstis; järelkult ka sama algtähega (suure või väiksega); tsitaatsõnad ja -lausead on trükitud hariliku kirjaga, nende äramärgkimiseks tarvitatakse tarbekorral ühekordseid jutumärke , ' , klambrites, on nendes vahel koonon; kursilvkirjaga on trükitud tsitaatlauseis tarbekorral teatavad üksikud sõnad; kul tsitaatlausest on üks või rohkem sõnu välja jäetud (ebalolulistena kõnealuse vea suhtes), siis on see väljajätmine märgitud kahe punktiga (. .).

2) Mõned süntaksivead ja osalt ka muud vead parandame juba ühtlasi muude vigade paranduse puhul.

et siin on „järele mõtlemata“ verbivormi funktsioonis, mida näitab ka sõna „ilma“; linaseriide (*pro* linase riide) 131; palavavöö (*pro* palava vöö) 101; kolmeversta (kolme versta) laiuselt 147; lõunapoole (*pro* lõuna poole) 137.

Ebaõige lahuskirjutamine. — musta ja valge tähnilised (*pro* musta- ja valgetähnilised) 54; kristalli palee (*pro* kristallipalee) 53; lubjakivi mäesse 83 (*pro* lubjakivimäkke); herne või nisu kuhila (*pro* herne- või nisukuhila) juurest 195; pigi kord (õigem: pigikord) 205; laua otsakes-test (*pro* lauaotsakekestest) valmistatud 238; naabri Juku (*pro* naabri-Juku) 92; vees ära sulatatud (*pro* ärasulatatud) suhkrut 103, sest et siin „ärasulatatud“ adjektiivifunktsioonis; muidu Kampmann kirjutabki õigesti nii, näit.: mahavarisenud teri 233 (ebajärjekindlus! — Sõna kokkukirjutamise üle vaata Eesti Noorsoo Kalender a. 1918, Joh. Aavik: Õigekirjutuse reeglid).

Tarbetu ühendusmärk. — sammeti-mustad (*pro* sammetmustad) 14; Väiksest-väinast (parem: Väiksest Väinast) 147; Suureks-Tõlliks (parem: Suureks Tõlluks) 149.

Ebajärjekindlus kokkukirjutamises. — seeläbi 239, aga: see läbi 107, 241 (õigem oleks: seeläbi); Pedajajões 305, aga: Pungerja jõgi 129.¹⁾

1) Niisuguste geograafiliste nimede õigekirjutus, nimelt nende lahus- või kokkukirjutamine näib olevat õige keeruline otsustada (nagu üleüldise kokkukirjutamise küsimus on üks ortograafia raskemaist peatükkidest). Kampmann kirjutab harilikult sõnad „jõgi, järv, meri, laht, mägi, org“ nende ees oleva pärisnimega kokku: Soomelaht, Peipsijärv, Ebaveremägi, Pärnujõgi jne. Järjekindel olles peaks ta siis kirjutama ka „Aadriameri, Atlandiookean, Püreineimäed“ jne., viimaste kokkukirjutamine aga tundub lialdusena. Tahaksin siin omalt poolt üles seada järgmised reeglid.

Tingimata kokku kirjutada: 1) pärisnimed, kus eelmine sõna on deklioneerimatu adjektiiv või appellatiivne nimisõna, nii et ta üksikult nime ei anna, vaid selle moodustab ainult järgneva sõnaga koos: Pühajärv, Emajõgi, Vahemeri, Läänemeri, Põhjameri, Jäämeri, Munamägi, Kukulinn, Kroonlinn, Kapplinn, Naissaar jne.; 2) kus ees olev pärisnimi moodustab järgneva appellatiiviga mingi maa, maakoha või linna nime või üksikult ei ole mingis otsekoheses, vajalises suhtes selle asjaga: Eestimaa, Pärnumaa, Peetrilinn, Tilleorg, Kadriorg; 3) kõik nominatiiviselt liituvad nimed: Võrtsjärv, Kroonlinn, Kapplinn jne. (viimased juba 1-se ja 2-se reegli põhjal).

Tingimata lahus kirjutada: 1) kui eelmine sõna on deklioneeruv adjektiiv: Sinised mäed (nil ka Kampmannil lk. 128), Must meri, Vatkne ookean. Küsimus on ainult, kas niisugusel korral ei tuleks ka järgnev nimisõna kirjutada suure algtähega: Sinised Mäed, Must Meri, Vaikne Ookean, nagu seda inglise ja prantsuse keeles tehaksegi, ja õigusega, sest niisugusel korral on ju mõlemad sõnad pärisnimed, mitte ainult esimene; 2) kui järgnev appellatiiv on juhuslik ja võib ka ära jääda, sest et pärisnimi juba üksi tähendab mingit linna, maad, jõge,

Võõrkeelsed nimed. — *Mainz* (*pro Mainz*) 99; *James* (ütle: *Dshems*; õigem *Dsheems*, *Džeems*) 100; *Watt* (ütle: *Uatt*, õigem; uott) 100.

Lubamata numbrid. — 14-aastane (koolilugemikus kohasem tähtedega: neljateistkümne-aastane) 5. Sellega ühenduses: 40—50 sammu lai (parem: 40 kunni 50 sammu lai) 148.

Kom m a v e a d. — „Ta saab varsti aru, et Tuuslar ema on ära röövinud (puudub komma!) ja tahab kätte maksa“ 256; sõna „kui“ järel oleks vahest komma tarbetu, kui sellele ei järgne lause, vaid ainult võrdlussõna: ... puhta hoidnud (,) kui rüüd“ 159.

II. Morfologia.

Siitpeale tuleks vead kahte liiki jagada ja ka eraldi esitada: ühed jämedad, vastuvaidlemata, andeksandmata, hoopis lubamata vead, koguni kõige vanameelsema õigekeelsuse seisukohalt (nende hulka kuulub ka suur hulk ebajärjekindlusi); teised enam-vähem vabandatavad, sest et neid üleüldiselt tehakse või et nende hukkamõistmine sünnib teatava uuema õigekeelsuse seisukohalt, mis paiguti võib olla nende ridade kirjutajale isiklik. Siiski nende mõlemi kategooriate esitamine eraldi oleks ebamugav ja ebaotstarbekas osalt tehniliselt, osalt ka seeläbi, et raske on vahel mõlemi kategooriate vahel selget vahet teha. Seepärast esitame nad kõik ühtlasi, tarbekorral sellekohaseid laadi ja kraadi määravaid märkusi lisades („järe viga“, — „soovitetav“, „parem“ jne.).

Nimi- ja omadussõnade tüvi ja ta lõppvokaal. — tüviks (*pro* tüveks) 212; validalt (parem: valjusti) 195; sooladem (järe viga! *pro* lade), genetiiv on lademe (nagu habe, habeme); vastupidine viga: müüri varel (*pro*

---

mägesid jne., näit.: Tartu linn, Volga jõgi, Laadoga järv, Alpi (õigem: Albi) mäed, Gootlandi saar, jne. Seepärast võiks vahest õigem kirjutada ka Pungerja jõgi, Pedja jõgi, Vagula järv, Peipsi järv, sest et need nimed ka ilma järgnevate nimisõnadeta võivad neid asju tähendada.

Kü s i t a v a k s jääb, kas lahus kirjutada ka Soome laht, Riia laht, Pärnu jõgi, Balti meri, India okeaan jne., s. o. nimedes, kus eelmine pärisnimi on maa, rahva või linna nimi, mille järele lahte, jõge, merd nimetatakse. Aga siis vahest tuleks lihtsuse pärast juba kõik merede, lahtede, järvede, jõgede nimetused niisugusel korral vastavaist appellatiividest lahus kirjutada (nagu seda kaartidel tehaksegi); merede, okeaanide, lahtede nimed võiks vahest koguni suure algtähega kirjutada: Riia Laht, India Okeaan, Atlandi Okeaan.

varem) 298 (Sööt¹); anisid (*pro* hanesid) 308, nagu ongi samal leheküljel 3 rida ülemal: anesid (ebajärjekindlus!); lihased (*pro* lihaksed) 241; katal (parem: katel) 296; mõõnu (*pro* mõõna) 118; kruusiga (*pro* kruusaga) sillutatud 232; mõisatega 130, mis oletab nominatiivi mõisa (III välde), mitm. partit. mõisaid, aga: mõisasid 130 ja 252, mis oletab nominatiivi mõisa (II välde) ja mitm. genet. mõisade (ebajärjekindlus!).

Soovitame *tu*-lõpuliselt eitavaid adjektiive *ma*-silbiga deklioneerida; järelikult mitte: rahutule rinnale 39, inetud pildid 93, on muutmised otsatud 110, määratud korstnad 123, võimatüks teha 139, vaid pigem: rahutumale rinnale—on muutmised otsatumad—määratumad korstnad—võimatumaks teha; *ma*-ta vorm (*ma*-lise kõrval) võib olla ainult ainsuse partitiivis ja mitmuse genetiivis (ning selle järele käivais *t*-mitmuse vormides): võimatute, võimatute (võimatutel, võimatutest jne.). — Sellega ühenduses olgu ka tähendatud, et vähemalt kaheasilbiliste nimisõnatüvede ta-käänat ei peaks deklioneerima, vaid selle asemel *-tu*; seepärast mitte ‚kahjutaks‘ 211, vaid ‚kahjutumaks‘.

Astmevaheldus (painumine). — haugi (soovitame: haui) keha 45; samuti haugile (soovitame: hauile) 45; tõbega 142 (parem: tõvega, nagu ongi lk. 223: tõve—ebajärjekindlus!); keerusid (*pro* keerdusid, vrd. lk. 224: keerdumise kasvanud): Kampmanni ei oska sõna ‚pale‘ õiget ja järjekindlat deklinatsiooni, sest kord on tal see sõna *kolle*-tüübi järele (mis ongi selle sõna ainus õige deklioneerimisviis): kas on see . . pale 193; palged 251; palgeid 244; kord *jalg*-tüübi järele (mis on erandlik, peaaegu lubamatu): pale (*pro* palge) higi sees 121; palgesid (*pro* palgeid) 250; hoopis võimatu vorm on ainsuse partitiiv: katvat oma pale (*pro* palet) 251. — Lk. 119: vimmu, õigem ‚vimbu‘, sest nominatiiv on ‚vimb‘ (v. Wiedemann ja Õigekirjutuse-sõnaraamat).

Ainsuse partitiiv ja *d* (*t*)-mitmus. — peenet (*pro* peent) 172; mõndagi (parem: mõndki) 167; külma lume (järele viga *pro* lund) riputatud 234 (Enno); ühtegi (parem: ühtki) 1, nagu ongi (lk. 224) üht ja (lk. 33) ühtteist aga 11 rida ülemal ühteteist—(ebajärjekindlus!); samuti: kahte (parem: kaht) 106; paasi tähele pani 236; kistakse . . paasi välja 129: Õigekirjutuse-sõnaraamat annab ‚paat‘;

1) Kui vea autori nimi antud, siis on see mingist luuletusest pärit, kus seda mitte ei oleks võimalik parandada ilma värsimõõtu või riimi rikkumata.

raksab rusikaga vastu kalju (*pro* kaljut) 262; kolmandat (parem: kolmat) 110 ja 258, nagu ongi Kampmannil endal lk. 178: kolmat korda.

Ainsuse illatiiv. — Tugevapainelise lõputa tüvevormi asemel tarbetumalt nõrgapaineline sse-lõpuline vorm: niiskesse mullasse (*pro* mulda) 212; kehvasse (*pro* kehva) . . kambri (pigem siin võiks olla ‚kambrisse‘) 8; uuesse (*pro* uude) kodusse 40; kopsusse (*pro* kopsu) õhku hingata 52; sosistasid . . kõrvasse (*pro* kõrva) 64; õrnasse (*pro* õrna) taevasinasse 152; nopib . . nad põllesse (*pro* põlle) 259. — soosse (parem: sohu) 199; töösse (soovitame: tõhe) 12. — Ebajärjekindlused: muidu ‚tuli juure, meele‘, aga: viidi Naissaarde (*pro* Naissaare) 311; koju jõudes (256) jne.; koolist koju tuli 10; aga samas lugemistükis: tõi emale kodu (*pro* koju 10); kodu (*pro* koju) on jõudnud 258; ‚koju‘ on õigem. Sellega ühenduses olgu mainitud ka ebajärjekindlus Inessiivtähtanduselises vormis: Riideid valmistati kodu 253; aga: tundsid endid kodus olevat 231.

Mitmuse partitiiv. — 1) Ebajärjekindlus a- ja e-lõppudes (i- ja u-tüvedest): kelma 320, peeta 199, vorpa 200, linda (=lindusid) 252; aga: verivorste 284, kaitsekraave 308, kihte 247, vaase 238; laule 112, muinasjutte 172; soovitav on ikka .ē. — Ebajärjekindlus i ja e lõpus a-tüvedest: musti 208, aga muste (*pro* musti, mis ainus õige vorm) mügaraid 208; samuti: kurbe (*pro* kurbi) sõnu 229; neid pulke (*pro* pulki) 246; sukke (*pro* sukki) 283; oksi (õige!) 165; aga: konne (*pro* konni¹) 48. — Lühema vokaalilõpulise vormi asemel tarbetumalt sid-lõpuline: palkasid (*pro* palku) 326, kirjasid (*pro* kirju) 326; tilkasid (*pro* tilku) 104, verstasid (*pro* versti) 250, pungasid (*pro* pungi) 236; kärgesid (*pro* kargi) 203, telgesid (*pro* telgi) 284, tuppesisid (*pro* tuppi) 54, pöskesid (*pro* pöski) 191, seda enam et tal isegi sõnast ‚kukk‘ on ‚kukki‘ (kukki ja kanu 308); ka i-tüvedest tuleks tarvitada lühemat vormi ja nimelt e-lõpulist, seepärast mitte: armisid 9, kappisid 129, kastrullisid 6, klaasisid 307, suhkrukristal-

1) Lühema mitmuse partitiivi lõppvokaal a-tüvedest oleneb esimese silbi vokaalist: kui esimeses silbis on a või õ (või nendega algab kaksikhäälik ae, ai, au, õi, õu) või i või ei või ai, siis on mitmuse partitiivis -u (: salku, kõhnu, laevu, kaupu, õunu, tilku, seinu, käiu); erandid: kingi, pikki, silmi; lgi, lsi, lvi, lisi, nisi; kui esimeses silbis on e, o, u, ä, ö, ü, siis on partitiivi lõpp -i (: vendi, versti, kohti, pungi, sukki, märgi, külmi): erandid: j ja i järel on -i asemel -e: sooje, tühje, orje, nule; esmavähtelistes sõnades on i asemel e, kui esimeses silbis u või o: mune, kode. Siiski öeldakse ka ‚omi, osi‘.

lõpsid 101, kurkisid 129, käärisid 86, piltisid 9, platsisid 174, saanisid 129, tassisid 307, tontisid 221, yokkisid 129, vaid: arme, kappe, kastrulle, klaase, suhkrukristalle, kurke, kääre, pilte, platse, saane, tasse, tonte, vokke; ka kive, seda enam, et tal mõningaist muist i-tüvedest seesugused lühemad vormid on: vorste 284, kraave 308, kihte 247, vaase 238; mistarvis seesugune ebajärjekindlus?

a-tüvedest võiks esimeseski vältes tarvitada lühemaid vorme; seepärast mitte: padasid 82, majasid 146, trüki-kodasid 99, laudlinasid 175, tubasid 239, vaid: padu, maju, trükikode, laudlinu, tube (vähemalt tube' tingimata!)

Halb vorm on 'sadandeid' 250 ja 304, peab olema 'sadasid' või veel parem 'sadu'.

Halb ja inetu vorm on 'soosid' (*pro* soid) 138. — batsillusid (*pro* batsilluseid, kui sõna batsillus II-välteline, või 'batsillusi', kui 'batsillus' III-välteline) samuti mitte, 'tervisid' 9, vaid 'tervisi' või 'terviseid'. Soovitavam 'tervisi'; — süsa 111 ja 214, parem: süsi (nii ka Õige-kirjutuse-sõnaraamat); — 'nahaalune täia (*pro* täisid) täis' 24; vorm 'täia' on sõna deklinatsioonist tüübist täitsa erandlikult väljakalduv vorm, kui nominatiiv on 'täi', nagu seda eeldavadki Kampmanni vormid 'täide' seljast ja 'täid'.

Mitmuse genetiiv ja d(t)-mitmus. — kõrredel (järe viga *pro* kõrtel) 233 (Enno); varvadega (järe viga *pro* varbadega, sõnast 'varb') 244, kurvadest (järe viga *pro* kurbadest) 3, märjade (pöörane viga *pro* märe-gade) 223.

i-mitmus. — märjais juustes (pöörane viga *pro* märjes juustes, või ka viimne sõna i-mitmuses: märjes juukseis); vanaaegist (veider viga *pro* vanaaegseist) 283; aegust (parem: ajust) 167, sest i-mitmus peab olema (kui vähegi võimalik) samas paines kui vastav ainsuse vorm ('ajast'). Samuti: neil korral, neis ringkonnis (mitte 'kordil, ringkondis') jne. Seepärast sõnast 'leek' mitte 'leekes' (lk. 29), vaid 'leeges' (kui siin i-mitmus); koguni mitte 'sulgis' (lk. 315), vaid 'sulis', sest et ainsus on 'sules'.

Soovitav on, et ühtekuuluvad sõnad võimalikult mõlemad oleksid i-mitmuses; seepärast mitte: häil aastatel 135, vaid: häil aastail.

Ase sõnad. — ühegist (*pro* ühestki) 80; häda ei ole miskit, (*pro* midagi) 322.

Verbi ajad ja moodused. — sadab (järe viga *pro* sajab) 120; kuduvad (*pro* kujuvad) 209; soovitame kergib, tekivad *pro* kerkib 233, tekkivad 248; kasvis (õigem: kasvas, sest et 'kasvasin') 96 ja 167, pealegi ongi

,kasvas' 235 (ebajärjekindlus!); olivadki (*pro* olidki) 54, muidu ikka -id (ebajärjekindlus!); soovitatav on tingikõnes personaallõpud otsa liita: mitte ,võiks teie' 247 vaid parem ,võiksite'; mitte: ma . . oleks 93, vaid: oleksin jne.

Partitsiivid ja infinitiivid. — ,põlgtud' (halb vorm *pro* põlatud) 77; makstes (*pro* makses) 326, sest tal on ju ,tahab . . maksa' 256 (ebajärjekindlus!).

Väära- ja ebajärjekindlaliigilised verbi vormid. — pääsis 105, 14 ja 199 eeldab, et see sõna Kampmannil konjugeerub kui ,tõusen' (nagu see peabki), kuid siiski on tal ,pääsenud' (*pro* pääsnud' 6 ja 249). Nagu ,tõusma' peaksid peale ,pääsma' konjugeeruma ka veel ,veerma, kaitsma, suitsma' (s. o. i-minevikuga ja e väljalangemisega teatavais vormes), kuid Kampmannil on kaitsemiseks (*pro* kaitsmiseks) 252; suitsema (*pro* suitsma) 107, haisevaid (*pro* haisvaid) 194.

Sõnu ,pöörma, keelma, käämma, kaevama' konjugeerib Kampmann ebajärjekindlasti, kord selle liigi järele, mille olevik on nõrgas paines ja I-ses ehk II-ses vältes (minu grammatikas II liik), kord selle liigi järele, mille olevik on tugevas paines ja 3-ndas vältes (minu grammatikas III liik). Soovitan neid sõnu muuta II liigi järele. Ühelt poolt on ,käänamata' ja ,käänates' (lk. 207), mis on kolmanda liigi järele (mida me ei soovita, vaid soovitasime teise liigi järele ,käänmata, käändes'), teiselt poolt aga loeme ,väänis', mis on teise liigi järele (soovitatav vorm), sest -a (väänas) asemel on -i (väänis). Mõlemad sõnad peaksid vähemalt olema järjekindlasti samast liigist, mitte aga ,käänama' (III liik), aga ,väänma' (II liik) või vastupidi. pöörsid (soovitatav vorm) 181, pöörma (soovitatav vorm) 271, ümber pöördä (soovitatav vorm) 222; aga: pööras (*pro* pööris, mida soovitame) 219; ent ,pööras' oletab ka ,pöörasid, pöörata'. Samuti: keelmata (soovitatav vorm) 123, keeldud (soovitatav vorm) 169, mis oletavad ka ,keelnud' ja ,keelsid', ometi on Kampmannil III liigi järele ,keelanud 176, keelasid' 203, mida me ei soovita. Samuti me ei soovita ,keeratud 210, keerata' 239 (III liigi järele), vaid ,keerdud, keerda' (II liigi järele). — Ühelt poolt on õigesti II liigi järele ,kaeveti' 232 (2-ses liigis a läheb tehtavikus e-ks, kui ta välja ei lange), kuid teiselt poolt õige teiseliigilise vormi ,kaevada' (ehk ,kaeva') asemel esineb hoopis lubamata 3-nda liigi järele ,kanaali kaevata' 134, mis vorm on õigusepoolest sõnast kaebama, mis on eht III-liigiline verb, kuid mida Kampmann jälle ebajärje-

kindlasti konjugeerib paiguti ka teise liigi järele: kaebanud (*pro* kaevanud) 173, samuti ,kõlbanud' (*pro* kõlvanud) 185. Ka ,kõlvama' soovitame konjugeerida 2-se liigi järele, seepärast mitte: kõlvatakse 103, ei kõlvata 129, kõlvatud 153, ei mõistaks . . kõlvata 157, vaid: kõlvetakse, ei kõlveta, ei mõistaks kõlvada (või kõlva).¹⁾

Kõigi nende verbide ja verbi liikide üle vaata üksikasjalisemalt Joh. Aavik: Kahesilbiliste verbide kolm päaliiki (Keeleline Kuukiri, a. 1915 ja 1916 lk. 53—63 ja 119—126).

-line *pro -lik*. — Konsonanttüve külge ei peaks liituma *-line*, vaid *-lik*, seepärast mitte: aukline 87, künkline 125 ja 248, konarlisi 294, sotsialdemokraatline 311, nagu Kampmannil, vaid: auklik, künklik, konarlikke, sotsialdemokraatlik. Sellevastu vokaaltüve külge liitugu eelistavalt *-line*, seepärast mitte: tarbeliku 241, suurelikult 176, vaid: tarbelise, suureliselt.

-lane, *-line*, *-ne*, *-ik*. — *-lane* liitub reeglipäraselt konsonanttüve külge (kui tugevapaineline tüvi on kolmandaväteline), seepärast mitte ,sortsilane' 259, vaid ,sortslane'. — *-line* liitub harilikult genetiivikujulise vokaaltüve külge, järelikult mitte ,punapõskelisi' 58 (mis on järe viga), vaid ,punapõselisi'; veel parem oleks siin *-ne*: punapõskseid. Tingimata soovitame *-line* asemel *-ne* *pärane*-lõpulisel sõnus, seepärast mitte: suurepäralised 123 ja 139, algupäraline 317, vaid: suurepärase (nagu Kampmannil endalgi on lk. 137: suurepärane (jälle ebajärjekindlus!), algupärane. *Pro* äripäistel 282 soovitame ,äripäevastel'. Mitte ,rojane' (205), vaid ,roojane'. Mitte ,jänderikud' 232, vaid ,jändrikud'.

-ta asemel *-tu*. — Mitte ,võimata asi' 264, vaid ,võimatu asi' (,võimatu' on siin omadussõna tähenduses). Samal põhjusel ka ,ilmsüta silmi' 172 asemel soovitame ,süütumaid silmi'.

Muutuletuslõpulisel sõnad. — Ebajärjekindlus: kaitsjad 205, aga kaitsejad 205. Soovitame ,kaitsjad'. Mitte ,abluse' 44, vaid ,apluse', sest et kirja keelne adjektiiv on ,ablas ← apla', mitte ,able — able', nagu Kampmannil (abled loomad 64); konarlused (parem: konarused) 193. Mis ajast saadik on ,mõrtsuk' (47) *pro* ,mõrtsu-

1) Muidugi murdeti leiame neid sõnu kõiksugu liikide järele ja õige segiltilguliselt muudetavat, kuid siin on küsimus niisugusest muutmise viisist, nagu see peaks nende sõnade suhtes kirjakeeles normeeritama.

kas' ? Viimane on ju ainus kirjakeelne. -la liitub reegli-
päraselt tugevapainelise tüve külge, järelikult mitte ,Joala'
(129) mis on valesti moodustatud, vaid ,Jugala'. Ja mis-
pärast kirjutab Kampmann, heldene aeg, ikka veel ,kurb-
tus' (174) *pro* ,kurbus' ? Koguni ,kaebtus' (4) asemel oleks
võinud olla ,kaebus'.

Üksikute nimisõnade kujud. — Suhiseid
(harilikum ,suiteid') 200; päetsi (harilikum ,pä(h)itsi', nii
ka Õigekirjutuse-sõnaraamat) 188; muidu ikka ,ahervarred',
aga lk. 238 ahjuvare (Sööt); päkapikumees (õigem vahest
,päkapikkumees') 245; külimate (harilikum ,külimit', nii ka
Õigekirjutuse-sõnaraamat); taldrekuid (*pro* taldrikuid, Õig.
sõn.) 317; rohusirts (harilikum ,rohutirts') 39; püügel
(kirjakeelsem ,püül') 307; ebajärjekindlus: rohuaed (lk. ?)
ja rohtaeda 206; soovitame viimast.

Võõrsõnad. — differitis (parem ,differiit') 210;
koma (õigem ,komma') 229; sinodil (soovitaksin ,sünoodil')
274; lk. 320: Peterburg (*pro* Peterburi, nagu lk. 319; eba-
järjekindlus!); ja mistarvis pealkirjaks korraga mingi-
sugune naiiv-familiaarne ,Peetrilinn' (319)? — kastania
(parem ,kastan') 7.

,Viimane' ja ,viimne'. — Ebajärjekindlus: vii-
mase kui jälje 168, viimase jõu 168, aga: viimse rammu
212; viimseid jooned 176. Oleme soovitand ,viimase' ja
,viimse' vahel tähenduslikku vahet teha: ,viimne' tähendaks
absoluutselt viimist, ,viimane' aga viimaks mainitud, ka
hiljutist (viimasel ajal), vt. Joh. Aavik: Mõned keele-
reeglid, reegel 131 (lk. 15). Selle järele oleks siin
Kampmanni lugemikust tsiteeritud kohtades ainult ,viim-
ne' õige.

-lt ja -sti. — Ebajärjekindlus: samust sõnust esi-
neb adverbina kord -sti, kord -lt lõpp: kiiresti valmis-
pandud 182, aga: ruttas kiirelt (*pro* kiiresti) minema 228;
hellasti 189 ja 228, aga: suudleb .. nii hellalt (*pro* hellasti)
191. — Üleüldse vaja tähendada, et uuemal ajal -lt püüab
adverbilõpuna -sti'd välja tõrjuda; -sti näib esinevat veel
ainult mõningaist kindlaist sõnust, mille adverbid juba
ammust ajast sti-lõpulistena keeles kivistunud, sest et
neid rahvakeeles sagedasti tarvitati, kuna alles uuemal
ajal ja juhuslikult moodustatuist esineb ainuvalitsejana -lt.
Sellele -lt kalduvusele aga tuleks vastu töötada ja tarvi-
tada -sti, kus see veel vähe tundub võimalikuna (muidugi
piikamaist sõnust on -sti võimatu, sest neis on -lt jääda-
valt üleüldiseks saanud). Kampmanni lugemikus on veel
võrdlemisi palju sti-lõpulisi adverbe (ühes juba ülemal

tsiteeritutege), millest mitme asemel uuemad kirjanikud tarvitaksid -lt: heledasti 183, hellasti 191, kenasti 238, hullusti 195, kergesti 236, kiiresti 228, mahedasti 183, selgesti 189, soojasti 183, 233, sügavasti 219, väledasti. Võiks olla ja peakski olema -sti: ahnelt (parem: ahnesti) niiskust enesesse imeb 236; kõdistab nii armsalt, magusalt (parem: armsasti, magusasti), lõdvalt (parem: lõdvasti) 178, seletas perenaine lahkelt (parem: lahkesti) 169; kasvab seda .. ohtralt (parem: ohtrasti) 94; lamab vagusalt (soovitame: vagusasti) 221; õrnalt (parem: õrnasti) .. ümber käia 87; vaatas uhkelt (parem: uhkesti) 235.

Komparatiivis vastab -sti'le -mini ja -lt'ile -malt ja seepärast on siingi malt-lõpul kalduvus mini lõppu välja tõrjuda: kõige tihedamalt (pro tihedamini) langeb 194.

Tarbetu -ne ja paar ebajärjekindlust verbi-alal. — Tarbetu -ne on sõnas ,läbenema': ,ei läbene (pro läbe) puhata 205', seda enam, et Kampmann juba kirjutab ,poollagunud (mitte ,lagunenud) onnikene' 187. — Ebajärjekindlus: ,vaatas kahjatsedes .. naabri peale' 175, aga samas tükis edasi: ,Ära usu .., et ma sind kaetsen' 176. Mõlemad on tähenduses ,kadestama', mida oleks võinud nende asemel tarvitada, sest ei ,kahjatesema' ega ,kahetsema' ole kumbki head, olles mõlemad liig lähedal sõnale ,kahetsema', mil üsna teine tähendus. Tarbetu -ne- on veel sõnas ,pilkneb' (=pilgub) 98. — Teine ebajärjekindlus: kiired .. kuldasiid lapse juukseid 219, kullatakse ta ära 110; aga: Päike .. kullatas (õigem siingi: kuldas) .. latvu 305.

Väär ep. Sõnake ,ep' ei ole muud kui sõnakese ,ei' teine kuju; mõned tarvitavad teda ka kinnitava liit-sõnakese -p tähenduses, siis kui eelmine sõna ei lõpe vokaaliga. See aga ei oleks soovitatav, vaid niisugusel korral tuleks eelmine sõna vokaallõpuliseks teha ja -p sellega kokku kirjutada; seepärast mitte: Sealt ep siis tuli 172, vaid: sealtap siis tuli; mitte: Need ep takja õied olivadki 54, vaid: Neep takja õied olidki; mitte: Seesama jõud ep ka see kange Kalev on 103, vaid: Samap jõud see kange Kalev ongi.

ju ja juba. — Kampmannil on harilikult ,juba', kuid paiguti esineb tal samas tähenduses ka vorm ,ju': mees-sai ju vanaks ja halliks 244; kui nad ju jälle uue hooga tööle tormavad 205; peaks .. kostetama, et linn ju valmis 124. Mistarvis seesugune ebajärjekindlus? Embkumb, kas alati ,juba' või ikka ,ju'. Esialgu oligi ,ju (jo)', kuna ,juba' on jo-st kujunenud, -ba liitudes ta külge.

Mõnes murdes aga esineb praegusi veel ,ju⁶ oma esi-
alguses ,juba⁶-täendus, kuna ta aga kirjakeeles on
hakanud tähendama seda, mis soome -han (-hän), näit.
ta oli ju siin (Soome: olihan hän täällä). Viimane tähend-
us takistabki jo-d tarvitamast ,juba⁶ tähenduses (muidu
oleksin küll selle poolt, et ,juba⁶ asemel tarvitataks ,jo⁶
või ,ju⁶). Kuid ei ole otstarbekohane, kui samal sõnal
oleks kaks nii erisugust tähendust. Embkumb neist
täendusist tuleks siis kõrvale heita.

Ka hetähenduseline *vast*. — Sõna ,vast⁶ esialgne
täendus on mingisugune sünonüüm sõnale ,alles⁶, ka
,parajasti⁶ (saksa erst, erst nur, ladina ,demum, tandem⁶),
mida näitab ka soome keel, kus samas tähendus esineb
,vasta⁶. Ses tähenduses antakse ,vast⁶ ka Wiedemanni
sõnaraamatus ja ta esineb ka mõne kirjaniku juures.
Uuemal ajal aga esineb ta enamasti tähenduses ,vahest,
võib olla⁶, millest selletähenduseline ,vast⁶ ongi kujunenud
(nii et siin on tegu ka etimoloogiliselt erisõnadega).
Kampmannil leiame mõlemad tähendused: Su jalgade all
on vast (=alles, parajasti) talise lumekatte alt pääsenud
189; sest ta on ka vast vangi põlvest pääsenud 189; teises
täendus: vast (=vahest) hakkad teda taga ajama 218.
Ometi ei jällegi oleks otstarbekohane, kui samal sõnal on
kaks nii erisugust tähendust. Embkumb peaks taganema,
ja meie arvates nimelt teine (=vahest), seda enam, et ses
täendus võib esineda ,vahest⁶, millest selletähenduse-
line ,vast⁶ on kujunenudki.

Mõned adverbid. — Vägisē (parem: vägisi) 168;
ebajärjekindlus: edespidi 176, aga: edasi 58 (soovitame:
edesi, edespidi); ,edasi tagasi⁶ (58) asemel soovitame ,edes-
tagasi⁶; ,eila, varsti 236, seni 205, tänini⁶ 176, 201 asemel
soovitame ,eile, varsi, senni, tänni⁶; ,teine pool raja⁶ 67
asemel soovitame ,teispool rada⁶.

Ebajärjekindel ja väär h sõna alguses. —
hõõru 106, aga: õõrusid 112 (õige on h-ga: hõõrusid);
herne 195; aga: erneid 216 (õige on h-ga: herneid); äkit-
selt 188, aga: häkiline 224 (õige on h-ta: äkiline); ani
284 (õige on: hani, nii ka Õigekirj.-sõnar.); pihu aaval
(*pro* haaval, nii ka Õigekirj.-sõnar.) 59.

III. Süntaks.

Tarbetu *siis*. — (Eelmärkus: Et mitte sama lau-
set uuesti täiel kujul anda ilma tarbetumaks peetud sõnata,
siis ruumi säästmiseks suletakse Kampmanni enese tekstis
see tarbetu sõna nurgeliste klambrite vahele.)

Eesti lauseis tarvitatakse hulk sõnu üsna tarbetumalt, kuna need võiksid ära jääda, ilma et lause selgus seeläbi midagi kaotaks, vaid vastupidi, see väljajätmine oleks teatavaks võiduks: lause saab lühem, mõnusam ja energilisem, pealegi säästub aega, ruumi ja energiat. Üks niisugune teatavail korral väljajätav sõna on ,siis', nimelt pärast *kui*-lauset: ,Aga kui sõjatuli Maintsis Gutenbergi trükikoja ära rikkus, [siis] läksid raamatutrükijad mitmele maale laiali 99; Kui võõras vanamees seesuguse vastuse saab, [siis] vangutab ta vihaselt pead 124; kui neist noored sipelgad välja tulevad, [siis] pannakse nad peremehi orjama 55; Kui kivisöest gaas . . lahkunud, [siis] jääb puhas süsi . . järele' 240¹⁾.

Tarbetu *mitte*. — Kui ,ei' olemäs, on ,mitte' enamasti tarbetu (peale nende juhtumiste, kus eitusel eritine rõhk); ,mitte' ülearune tarvitamine on arvatavasti tulnud saksa keele mõjust, mille ,nicht'-sõnale ta vasteks asetati. Näitusi Kampmannilt: ,see rohi ei seisa [mitte] arstirohtude nimekirjas 94; Õelust ei taha ma [mitte] ära kaotada 113; ta ei rutanud [mitte] lehte minemisega 166; Läbi terve, rikkumata naha ei pääse bakterid [mitte] ihu sisse 211; Märjas riides ei sünni [mitte] vagusi paigale jääda' 223.

Tarbetu *ei*. — ,ei' on tarbetu, kui ,ega' olemäs, mis küllalt jätkub lauset eitavaks tegema: ,ega kedagi [ei] usaldanud 31; Ega Damon enam tagasi [ei] tule 32; ega vahtimine midagi [ei] aita 179; Ega siis takjad [p]ole öösel . . 54. — Kampmannil endalgi on kord õigesti: ,Ega või perekonda kerjama saata' 186. — Tarbetu ja lubamata on ,ei' ka ,eks' järel (eks on kujunenud sõnast *ei-gō-s (vrd. Soome *eikös*) ja seega sisaldab endas eituse): ,eks väeti laps seda juba ära [ei] mõista' 175. — Lõpeks ,ei' on tarbetu ,mitte' ees (ühtumis ,aga ei mitte'): ,küll paenutada, aga [ei] mitte hävitada 176; aga [ei] mitte lilledega' 36.

ja ei asemel *ega*. — ,ja ei' asemel oleks soovitatav võimalikult ,ega' tarvitada, sest see on algupäraselt rahvakeelsem (nii on ka soome keeles): ,ta saab nüüd . . piimalaket ja ei (*pro* ega) tarvitse enam nälgida 41; Henn magas siin päris üksi ja ei (*pro* ega) kartnud midagi 221; see rohi ei seisa [mitte] arstirohtude nimekirjas, ja ei (*pro* ega) tule teda [mitte] linnast otsida 94; Koer kadus

1) Selle vastu on põhjust tähendada *et*-lause järele ,siis' tarviline: et see nii on, siis . .

urkasse ja ei (*pro* ega) läinud palju aega mööda... 65. Pealegi esineb Kampmannil endalgi kord *ja ei* asemel *ega* (pärast jaatavat lauset): „Tormid võivad mind küll paenutada .. ega saa nende vägi iial minu ladva ehteid riisuda“ 176.

ka asemel *-gi*. — Nagu mitmed muudki Eesti kirjanikud, tarvitab Kampmanni *-gi* asemel tarbetumalt *ka-d*: „ja vaeseks ta ka jäi (parem: .. ta jäigi) 28; rauast oleme ka meie (parem: .. oleme meiegi) 82; Ja nõnda see ka oli (parem: .. see oligi) 166; et ka teised (parem: et teisedki) tütarlapsed selle õnne osaliseks võiksid saada 251; seepärast ei võivat ka (*pro* ei võivatki) keegi tema juure minna 251; varsti on ka nemad (*pro* on nemadki) ära võidetud 194. Paaris kohas esineb Kampmannil pleonastiliselt *-ka* ja *-gi* mõlemad: Nagu oleks [ka] isagi poja igatsemist ära tundnud 244; Sellepärast teda elavhõbedaks [ka] kutsutaksegi 216¹⁾.

Tarbetumalt pikemakujulised asesõnad. Tarbetu on tarvitada pikemakujulisi asesõnu „mina, minu, minule, minult, — sina, sinu, sinule, sinult, — tema, temale, temalt, — meie, teie, nemad“, kui neil pole loogilist rõhku, vaid nende asemel tarvitatagu lühemaid vorme: „ma, mu, mulle, mult, — sa, su, sulle, sult, — ta, talle, talt, — me, te, nad“. Vorm „ta“ ka genetiivi tähenduses, „me, te“ aga ainult nominatiivina, kuna genetiivid olgu ikka „meie, teie“. Eksimusi selle nõude vastu: „kõik minu (parem: mu) vaev 64; kus tema (parem: ta) hüppav jalg maa külge puutus 113;“ Kuu tundnud tema (parem: ta) mõtted ära 251; ka meie (*pro* me) ei kasva 176. — Pikemaid vorme tarvitatagu ainult, kui neil mõtterõhk: „ta ütles seda minule; meie nii ei tee; mis mina seal juures teen“ 180.

(Järgneb.)

J. Aavik.

Toimetusele saadetud kirjandus.

Sõna. Koguteos. Toimetanud Friedebert Tuglas. Teater, tants, muusika, kirjandus, keel; kunst, seltskond, moraal; poleemika, paroodia, pamflett; ülevaated. „Odamehe“ kirjastus Tartus 1918. 135 lhk. Hind 10 mrk.

---

1) Ka „kui ka“ asemel soovitame „kuigi“: „kuigi see nii oleks“; koguni mitte: „mis ta ka teeks, ometi“ .., vaid: „mis ta teekski, ometi“ ..

- Friedebert Tuglas: Arthur Valdes. Kriitiline essee. Kirjanikkude ühingu „Siuru“ toimetus. „Odamehe“ kirjastus Tartus 1918. 41 lhk. Hind 5 mrk.
- Johannes Semper: Hiina kett. Novellid. „Odamehe“ kirjastus, Tartus 1918. 126 lhk. Hind ?
- A. Teppan: Karjauurimisel. Nali ühes vaatuses. Noor-Eesti Kirjastus, Tartus 1918. 52 lhk. Hind 2 mrk. 50 penni.
- O. Luts: Kirjad Maariale. Novell. Noor-Eesti Kirjastus, Tartus 1919. 83 lhk. Hind 4 mrk.
- A. Kitzberg'i Külajutud II. Osauhisus „Noor-Eesti Kirjastus“, 1919. Eesti Kirjanikkude Seltsi „Noor-Eesti“ toimetus nr. 36 115 lhk. Hind 4 mrk.
- O. Luts: Suvi I. Pildikesed noorpõlvest. („Kevade“ järg.) Noor-Eesti Kirjastus, Tartus 1918. 224 lhk. Hind 10 mrk.
- Alb. Saaberk: Prantsuse antoloogia. Valik novellisid XIX aastasaja teiselt poolelt. Noor-Eesti Kirjastus, Tartus 1918. 161 lhk. Hind 5 mrk.
- O. Luts: Viimne pidu. Näidend ühes vaatuses. Noor-Eesti Kirjastus, Tartus 1919. 23 lhk. Hind 2 mrk. 50 p.
- Valik Eesti rahvalaulusid. Korraldanud ja sõnastikuga varustanud V. Ridala. E. Kirj. S. Koolikirjanduse-toimekonna väljaanne. Nooresoo kirjavara nr. 49. Tartus, Noor-Eesti Kirjastus, 1919. 152 lhk.
- Prof. Dr. Otto Schmeil: Botaanika käsiraamat. Eesti keelde M. Pill. Teine parandatud ja täiendatud trükk. Eesti Kirj. Seltsi Koolikirjanduse-toimekonna toimetused nr. 5. Osauhisus Noor-Eesti Kirjastus, 1919. 207 lhk. Hind 8 mrk.
- O. Luts: Ülemiste vanake. Muinasjutt ühes vaatuses. Noor-Eesti Kirjastus, Tartus 1919. 29 lhk. Hind 2 mrk. 50 p.
- O. Luts: Arusaamatu lugu. Nali ühes vaatuses. Noor-Eesti Kirjastus, Tartus 1919. 48 lhk. Hind 2 mrk. 50 p.
- O. Luts: Onu paremad päevad. Nali ühes vaatuses. Noor-Eesti Kirjastus, Tartus 1919. 29 lhk. Hind 2 mrk. 50 p.
- O. Luts: Sinihallik. Muinasjutt 1 vaatuses. Noor-Eesti Kirjastus, Tartus 1919. 32 lhk. Hind 2 mrk. 50 p.
- O. Luts: Kevade I. Pildikesed koolipõlvest. Teine trükk. Noor-Eesti Kirjastus, Tartus 1919. 140 lhk. Hind 6 mrk.
- Friedebert Tuglas: Aja kaja. 1914—1919. O.-ü. „Noor-Eesti Kirjastus“ Tartus 1919. 157 lhk. Hind 9 mrk.

Eesti Kirjanduse Seltsi kuukiri

„Eesti Kirjandus“

jätkab käesoleval (1920.) aastal — XIV aastakäiguna — oma ilmumist sennisel kujul, iga kuu kohta üks number.

Tellimisehind: 40 marka aastas.

„Eesti Kirjanduse“ sennistest aastakäikudest on veel tagavaral:

XIII aastakäik (1918/19) — hind 30 marka.

Oma kirjastuseladust soovitame järgmisi raamatuid:

Joh. Kunder: **Eesti vanemad laulikud.** Hind 10 mrk.

J. Jõgever: **Eesti keele häälikute ajalugu.** Hind 15 mrk.

Tellimiseaadress: Tartu, Eesti Kirjanduse Selts. Seltsamal aadressil tuleb ka

Eesti Kirjanduse Seltsi liikmemaks

õiendada, niihästi sennistel liikmetel kui ka liikmeks astujail. Liikmemaksu suurus on:

1918. aasta kohta 5 mrk.

1919. „ „ 5 „

1920. „ „ 25 „ ja peale selle tuleb

neil seltsiliikmetel, kes käesoleval aastal ilmuva aasta-raamatu (1917.—1919. a. kohta) soovivad saada, veel 8 marka maksa. Eluaegne (ühekordne) liikmemaks 500 marka.

Et üksnes need liikmed, kes ka 1920. a. liikmemaksu ära on maksnud, tänavu ilmuva aastaraamatu liikmenimes-tikku märgitakse, siis palutakse liikmemaksu õiendamise-ga rutata. Ühtlasi oleks väga soovitav, et iga liige seltsile oma elukutse (ameti) ja aadressi lähemalt ära tähendaks.

Eesti Kirjanduse Selts.